ANALELE A. R.—TOM. XXXVI.—MEM. SECȚ. ISTORICE. No. 7.

ACADEMIA ROMÂNĂ

ISTORIA EVREILOR

IN

ȚERILE NOASTRE

DE

N. IORGA
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE.

EXTRAS DIN
ANALELE ACADEMIEI ROMÂNE
Seria II. — Tom. XXXVI.
MEMORIILE SECȚIUNII ISTORICE.

BUCUREȘTI
LIBRĂRIILE SOCEC & Comp. și C. SFETEA

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ.

VIENA
GEROLD & COMP.

1913. 35.912

Prețul 40 bani.

Analele Societății Academice Române. — Seria I:

Tom. I—XI. — Sesiunile anilor 1867—1878.

Analele Academiei Române. — Seria II: L. B.

Tom. I—X. — Desbaterile și memoriile Academiei în 1879—1888.	
Indice alfabetic al volumelor din *Anale* pentru 1878—1888	2.—
Tom. XI—XX. — Desbaterile și memoriile Academiei în 1888—1898.	
Indice alfabetic al volumelor din *Anale* pentru 1888—1898	2.—
Tom. XXI.—Desbaterile Academiei in 1898—9	5.—
» *XXI.—Memoriile Secțiunii Istorice*	6.—
» *XXII.*—Desbaterile Academiei în 1899—1900	6.—
» *XXII.—Memoriile Secțiunii Istorice*	3.—
» *XXIII.*—Desbaterile Academiei în 1900—1901.	5.—
» *XXIII.—Memoriile Secțiunii Istorice*	4.—
» *XXIV.*—Desbaterile Academiei în 1901—2.	6.—
» *XXIV.—Memoriile Secțiunii Istorice*	3.—
» *XXV.*—Desbaterile Academiei în 1902—3	5,50
» *XXVI.*—Desbaterile Academiei în 1903—4.	5.—
» *XXVI.—Memoriile Secțiunii Istorice*	5.—
» *XXVII.*—Desbaterile Academiei în 1904—5	8.—
» *XXVII.—Memoriile Secțiunii Istorice*	4.—
» *XXVIII.*—Desbaterile Academiei în 1905—6.	5.—
» *XXVIII.—Memoriile Secțiunii Istorice*	6.—
» *XXIX.*—Desbaterile Academiei în 1906—7	6.—
» *XXIX.—Memoriile Secțiunii Istorice*	8.—
» *XXX.*—Desbaterile Academiei în 1907—8	5.—
» *XXX.—Memoriile Secțiunii Istorice*	6.—
Despre censura în Moldova. IV. Censura sub Grigorie Ghica și desființarea ei, de *Radu Rosetti*	1.—
Cetatea Neamțului dela podul Dâmboviței în Muscel, de *I. Pușcariu*.	—,20
Notiță despre monetele lui Petru Mușat, de *Nicolae Docan* . . .	1.—
Lupta între Drăculești și Dănești, de *A. D. Xenopol*.	1.—
Contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene (Nicolae Costin, Tudosie Dubău, Vasile Dămian), de *Const. Giurescu*	—,40
Inscripțiile dela Cetatea-Albă și stăpânirea Moldovei asupra ei, de *I. Bogdan*	1.—
Documentul Răzenilor din 1484 și organizarea armatei moldovene în sec. XV, de *I. Bogdan*	1.—
Indice alfabetic al volumelor din *Anale* pentru 1898—1908	2.—
Tom. XXXI. — Desbaterile Academiei în 1908—9	5.—
» *XXXI.—Memoriile Secțiunii Istorice*	10.—
Patruzeci și doi de ani de domnie a Regelui Carol I, de *D. Sturdza*.	—,20
Un proces de sacrilegiu la 1836 în Moldova, de *Radu Rosetti* . .	—,50
Letopisețul lui Azarie, de *I. Bogdan*	1,60
Cum se căutau moșiile în Moldova la începutul veacului XIX. Condica de răfuceală a Hatmanului Răducanu Roset cu vechilii lui pe anii 1798—1812, de *Radu Rosetti*	1,50
Originile asiro-chaldeene ale greutăților romane, de *Mihail C. Suțu*.	—,20
Arhiva senatorilor din Chișinău și ocupațiunea rusească dela 1806—1812. I. Cauzele răsboiului. Inceputul ocupației, de *Radu Rosetti*	2.—
Negru Vodă și epoca lui, de *Dr. At. M. Marienescu*	—,50
Criminalitatea în România, după ultimele publicațiuni statistice, de *I. Tanoviceanu*.	—,30
Arhiva senatorilor din Chișinău și ocupația rusească dela 1806—1812. II. Negoțierile diplomatice și operațiunile militare dela 1807—1812. Amănunte relative la ambele țeri, de *Radu Rosetti*	1,50
Unioniști și separatiști, de *A. D. Xenopol*	—,50
» *XXXII.* — Desbaterile Academiei în 1909—1910	5.—
» *XXXII.* — *Memoriile Secțiunii Istorice*	14.—
Știri despre veacul al XVIII-lea în țerile noastre după corespondențe diplomatice străine. I, 1700—1750, de *N. Iorga*	—,50
Arhiva senatorilor din Chișinău și ocupația rusească dela 1806—1812. III. Amănunte asupra Moldovei dela 1808 la 1812, de *Radu Rosetti*	1,60
— IV. Amănunte asupra Țerii-Românești dela 1808 la 1812, de *Radu Rosetti*	2,—
Despre elementele cronologice în documentele românești, de *N. Docan*.	1,20
Partidele politice în Revoluția din 1848 în Principatele Române, de *A. D. Xenopol*	—,50
Studii privitoare la numismatica Țerii-Românești. I. Bibliografie și documente, de *N. Docan*	—,60

ISTORIA EVREILOR IN ȚERILE NOASTRE

DE

N. IORGA
Membru al Academiei Române.

Ședința dela 13 Septemvrie 1913.

In ultimele timpuri, în legătură cu o anume campanie politică a cărei legitimitate n'avem s'o discutăm aici, s'au tipărit în românește și în franțuzește o sumă de scrieri, până la proporții de volume cu pretenții științifice, în cari se înfățișează trecutul Evreilor în România. Unele dintre ele, ca teza de doctorat din Paris a d-lui Bernard Stambler, care e și diplomat al Școlii de științe politice (*L'histoire* (sic) *des Israélites roumains et le droit d'intervention*, Paris, Jouve, 1913), sunt așà de superficiale, încât ieau *numerele de ordine* ale unor documente, 1164, 1292, 1293, 1327, ca probe că în Principate trăiau Evrei la anii 1164, 1292, 1293, 1327, înainte de înființarea chiar a țerii respective.

Adeseori mi se face onoarea de a se cità lucrări de-ale mele,—câte odată și în felul arătat mai sus. Din motive cari se pot înțelege de cine cunoaște principiile de cari se îndreaptă activitatea mea politică, am evitat să tratez ca istoric vieața Evreilor în țerile noastre, unde astăzi pe temeiuri ca acelea de mai sus reclamă drepturile autohtoniei, prezentându-se ca a doua națiune a patriei (1). Incă de acum trei ani dădusem la sfârșitul unei broșuri, «Problema evreească la Cameră, o interpelare», însemnarea unui mare număr de mențiuni documentare ale prezenței Evreilor la Dunăre și a împrejurărilor speciale în cari se întâmpină această prezență. Cartea n'a atras atenția, căci unele greșeli grosolane s'ar fi evitat și unele falsificări n'ar fi apărut în public. Mă văd deci silit să

(1) *L. c.*, p. 7: «un nouvel effort pour la fraternisation des deux peuples roumain et israélite».

dau într'o lucrare anume istoria Evreilor în țerile noastre, — așà cum a fost într'adevăr.

Ea poate servì și străinilor ca să judece problema.

I.

Să mi se dea voie a nu mă oprì asupra Evreilor «idumeeni» și «itureeni» din inscripții găsite în Dacia după cucerirea lui Traian. Ii cred îndoelnici, așà cum s'a făcut menționarea lor, deșì nu tăgăduesc că în amestecul de Latini de limbă care a fost adus în noua provincie sau atras de dânsa, de minele de aur și argint ale acestui Transvaal roman, că între acești *uitlanderi* au putut fi și Evreii cei mai autentici (1). Dar contopirea lor cu poporația cealaltă erà împiedecată de motive religioase, iar de mănținerea ca națiune a acelor aventurieri sporadici nici vorbă nu poate fi. Națiunea care s'a format la Dunăre nici n'a avut a face decât subsidiar cu coloniștii orășeni cari se duceau și veniau după câștig și în marginile siguranței garantate de un Stat victorios; ea vine de sigur dintr'un vechiu amestec făcut la sate între țăranii traci, străvechi locuitori ai pământului și tovarăși de ocupație, strecurați pe încetul, alături de cronici, decrete și inscripții, din Italia rezervată orașelor luxoase și vilelor de bogătași și hrănită din producțiile lumii întregi aduse pe corăbii.

Tot așà putem fi siguri că, după lichidarea orașelor prin încetarea marelui negoț, strâns legat de siguranța publică, între sătenii cari, păstrându-și numele și amintirea de Romani, de partea aceastălaltă a Dunării, au format trecerea la generații viitoare, ce erau să trăească în forme politice proprii, Evreii târgoveți, legați totdeauna de gospodăria banului, nu se puteau păstrà. Nume ca Jidova, Jidovștița (2), legendele în legătură cu Jidovii considerați ca uriași, așà cum îi considerau Tătarii pe Genovezi ca întemeietori ai cetăților enorme în ruină (3)—cf. Mormântul Uriașilor po-

(1) Bizarul Sulzer (*Geschichte des transalpinischen Daciens*, II. Viena 1781) face legătura între Tălmaciul ardelean și «Thalmus», «cetatea evreească vestită și în vremurile antice»! Dar și el observă că nici nu e de gândit ca «Evreii regelui Decebal» să se fi mănținut, «singuri cu privilegiile lor», prin grozavele vremuri ale năvălirilor (*ibid.*), căpătând cu vremea și jargonul evreo-german. Și totuș el face din Evrei întemeietorii Turnului, care nu erà decât un «turn» de apărare, pe malul stâng, al Turcilor din Nicopol.

(2) Hasdeu, *Istoria toleranței în România*. București 1868, pp. 76—7.

(3) Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 39.

menit la 1759 (1) — n'au a face cu Cazarii din stepa Rusiei, un timp Evrei de religie, dar *cari nu s'au numit vreodată Evrei*, ci mai probabil cu confundarea celui mai depărtat trecut prin Biblie în numele etnic al Jidovilor (2). Venim astfel la veacul al XIV-lea, când, desvoltându-se din forma voevodală şi cnezială, au luat fiinţă, în condiţii mai favorabile ale vecinătăţii, întâiu principatul Ţerii-Româneşti (c. 1300), apoi al Moldovei (c. 1360).

Aceste ţeri n'aveau oraşe create din însăş desvoltarea naţiunii care le întemeiase şi le sprijinià. Toate oraşele ce se întâlnesc pe urmă vin dintr'o colonizare. De peste Dunăre, unde fuseseră, veacuri întregi, acele emporii cari, prin bâlciurile lor, făcuseră posibilă o vieaţă curat de ţară, în părţile noastre, această colonizare nu venì, ele însele fiind cu totul decăzute sau absolut ruinate. Rămâneà colonizarea orăşenească din regiunile vecine ale Ardealului şi Galiţiei.

Erau însă poate Evrei pe atuncea, în Braşov, Sibiiu, Bistriţa, cari ne-au trimes, încă înainte de fundarea Principatelor (Câmpulungul muntean şi Baia Moldovei sunt dela începutul veacului al XIII-lea), cele dintâi elemente urbane, Saşi şi câţivà Unguri ? Oricine va cercetà colecţiile de socoteli din Sibiiu şi Braşov (*Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*) se va convinge că *nu* erau. Lucrul se şi înţelege uşor, când ne gândim că oraşele săseşti din Ardeal nu sunt o prelungire a vieţii orăşeneşti din Germania, care de multă vreme erà pătrunsă de iudaism, ci formaţiuni proprii, spontaneu răsărite din vieaţa ţăranilor mutaţi dela Rin în aceste locuri de hotar ale Ungariei, unde nu erau numai câmpii mănoase, dar şi pasuri de munte, foarte însemnate pentru negoţul cu Răsăritul.

Altfel e cu centrele galiţiene cari au influenţat alcătuirea celor dintâi oraşe moldovene (afară de Baia, mai sus pomenită). Ele au fost făcute, cu scopuri pur fiscale, de noii stăpâni ai ţerii, regii Poloniei, atrăgând, printr'o situaţie privilegiată, pe lângă Armeni din Caffa, mijlocitori fireşti cu Levantul, şi Germani cari aduceau cu dânşii şi o poporaţie evreească. In socotelile Lembergului, tipărite de d-l Alexandru Czołowski, o şi găsim, încă din al XIV-lea veac, în rosturi comerciale.

(1) *Uricariul*, VIII, p. 7.

(2) Azi atribuirea lor se face Romanilor.—Localitatea Gura Jidoavcăi, Iorga, *Studii şi documente*, VI, p. 127, no. 6.

A trecut ea și la noi? Ne îndoim, și iată de ce: nici unul din actele noastre din veacul al XV-lea—și sunt în număr destul de mare—nu pomenește pe vreunul. Și e de înțeles când ne gândim că la un comerț începător ajungeà unul singur din elementele ce se luptau pentru câștig în orașele Galiției. Acela au fost Armenii, destul de tari pentru a reduce la o infimă minoritate până și pe Germani, cari apar în Moldova pentru a dispăreà îndată cu totul, pe când ei, Armenii, reprezentă, două, trei veacuri, ca străini cu organizație specială, forța activă în negoțul de transit al țerii.

Evrei se întâlnesc numai în porturile Tătarilor, cum, de altminterea, localitățile din Anatolia și Siria aveau, ca și cele italiene, cartierul lor evreesc, Iudaica, *Zuecca*. Astfel Evreii din Cetatea-Albă, vechiul Moncastro genovez, supus acum Hanului, își păstrau «locuințele» lor deosebite, pe lângă aceia cari stăteau în jurul guvernatorului ca medici,—în care calitate atâția Evrei se îmbogățiră în Orient, până la acela pe care Menglì-Ghirai, căpetenia separatistă a Crâmlenilor, îl trimese ca să aline suferințele lui Ștefan cel Mare bolnav (1). Să amintim și rolul de calăi pe care-l joacă Evreii din Târnova la uciderea Tătarului Ciochi, fiul lui Nogai, care voise să se facă Țar al Bulgarilor la sfârșitul veacului al XIII-lea.

Se citează de Hasdeu, și de aici în literatura recentă a Evreilor din România (2), un fragment din însemnările lui Elias Kapsali, aproape contemporan (scrie în Creta la 1523), despre «negustorii, ce călătoriau cu mărfuri în Valahia» și pe cari Domnul îi oprește trei zile, cerându-le apoi o mie de aspri sau arginți (3) ca preț de răscumpărare; că supuși turci li se făcuse această jignire, fiind amenințați și cu scoaterea ochilor. Se pare că e vorba de Ștefan cel Mare, care n'a fost de loc blând față de Turci și de supușii lor, cari puteau fi bănuiți ca spioni.

Asemenea Evrei turcești, pe cari-i găsim la Lemberg încă din 1467 (4), se făceau, de alminterea, negustori de robi, și astfel se descoperì, de un ambasador al regelui Alexandru, Bogusz, la unul

(1) Hurmuzaki, VIII, p. 41, no. L.

(2) Hasdeu, *Istoria toleranței*, pp. 79—80 (după Luzzatto, *Notice sur Abou-Iousouf Hasdai Ibn Schaprout*. Paris 1852, p. 9, nota); după Brociner, *Chestia Evreilor pământeni*. Iași 1907, Stambler, *l.c.*, pp. 23—4. Despre persecuția Evreilor în Ungaria subt Ludvic cel Mare și fuga lor în massă la noi lipsește orice dovadă autentică.

(3) V. «arginți» în sens de taleri, *Studii și documente*, VI, p. 149, no. 32.

(4) *Studii și documente*, XXIII, p. 301, n-le XXXI, XXXIII; p. 307, no. XLIX; p. 312, no. LXVI; p. 313, no. LXX.

din ei, în Moldova, o doamnă polonă pe care o cumpărase dela Tătari: Ştefan cel Mare însuş se ocupă de această afacere şi, deoarece nu se putură răspunde de către ambasador cei 120 de galbeni ungureşti ceruţi, rămase chezăş Teodor, starostele de Hotin (1).

In aceste menţiuni ale Evreilor din Balcani şi din Crimeea se mărgineşte tot contactul cu naţiunea până la 1500. Pe vremea lui Petru Rareş, Reicherstörffer (2), care pomeneşte în Moldova pe Ruşi (Ruteni), Poloni, Sârbi, Armeni, Bulgari, Tătari şi Saşi, n'are nici o menţiune despre Evrei. Actul din 1553, adus în aceeaş literatură polemică (3), al lui Petraşcu cel Bun, Domn muntean, privitor la Evreul ucis în satul oltean Vianul subt Mircea Vodă, pentru care se impune satului, după principiul de drept românesc al responsabilităţii colective, o gloabă de 40.000 de aspri, pe cari Domnul, fiindu-i milă de sărăcia ţăranilor, îi dă din punga sa soţiei şi mamei Evreului, — nu priveşte un caz din vremea lui Mircea cel Bătrân, cum s'a afirmat, ci din a lui Mircea Ciobanul, predecesorul imediat al lui Petraşcu. *Şi acest Evreu erà un negustor ambulant şi nu un locuitor al ţerii,* ca şi «Jidovul» ucis pe la 1700 în marginea satului Cuciur, lângă Cernăuţi, care, de frica «gloabelor şi altor cheltuiale», se risipeşte până la dovedirea vinovaţilor cari-l «lepădaseră pe acel Jidov mort pe taină asupra târgului Cernăuţilor» (4).

In a doua jumătate a veacului al XVI-lea, subt Sultanul Selim al II-lea, pătrund cu un rol tot mai mare în vieaţa turcească Evreii spanioli şi portughezi, şi falsii convertiţi creştini, Maranii. Din patria lor ca şi din Ţerile-de-jos, unde fac întinse afaceri, ei aduc mari capitaluri şi o deprindere seculară de a le pune în valoare. Astfel, încă dela început ei îşi ieau locul la negocierile pentru tronurile româneşti şi pentru alte situaţii înalte la jocul de bursă al caftanelor şi cârjelor. Fără să poată înlocui pe Greci, a căror situaţie e o continuare a celei vechi, pe Turci, cari se înscriu în ordinul Ienicerilor ca să aibă mai multă autoritate în speculaţiile lor, ei ajung îndată, în urma acestora, un element însemnat în acordarea de împrumuturi riscate cu dobânzi mari. Evident că aceasta

(1) După *Actele Rusiei Occidentale* (in ruseşte), I, p. 1803, Hasdeu, *Istoria toleranţei* pp. 83—4; *Uricariul,* III, p. 85 (după aceeaş culegere); cf. I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare,* II, adaus.

(2) Papiu, *Tezaur,* III, p. 137.

(3) Cf. Stambler, *l. c.,* pp. 22—3.

(4) *Studii şi documente,* VI, p. 128 no. 8. Plata «morţii de om» «in codrul Ispasului», *ibid.,* pp. 129—30, no. 13.

trebuià să aducă strânse legături între Domnii noștri și acești șefi ai finanței evreești din Constantinopol.

De sigur că un Mircea Ciobanul, dacă nu și un Petru Rareș, s'a sprijinit pe dânșii, cu atât mai mult, cu cât se știe că cel dintâiu a venit cu o întreagă ceată de creditori, cari stăteau la Curtea lui din București. Alexandru Lăpușneanu a plătit concursul lui don Jose Nassi, vestitul duce de Naxos, care visà să devie rege al Ciprului (1), și căruia în momentul când se plângeà de pagubele făcute insulelor sale de galerele venețiene, Sultanul i-ar fi oferit în schimb Țara-Românească, după chiar mărturia bailului (2). Petru Vodă, fiul lui Mircea, a avut pe lângă sine numai din acești împrumutători cari-și așteptau plata întreagă sau numai dobânzile: pe unul îl vedem întorcându-se la Nicopol cu care de bani și cu «vase», pe altul, din Salonic, furând la mazilie, pentru a se despăgubì probabil, o parte din averea fostului Domn (3). Moldoveanul Petru Șchiopul caută bani, pentru el și fiul Ștefan, ridicat de copil în Scaunul țerii la Turci și la Greci, dar și la Evrei, ca acel Moise, fiul lui Eliezer, care-și primește plata dela Galați, dela gelepi, și de-adreptul dela Domnie (4), sau ca David, fiul rabinului Abraham, căruia-i zălogește Domnul birul Curtenilor și o dijmă a țerii. Pentru asemenea datorie fu luat în slujba sa și un Solomon, care ar puteà să fie influentul medic Solomon Aschenasi, zis Tedeschi (5). Până și Postelnicul lui Petru, Iurașco Vartic, are datorii la un Evreu din Constantinopol, «Iacob Jidovul» de Țarigrad (6). Insă mai mult dela Ieniceri împrumută acel Aron Vodă pe care numai necunoscători din Constantinopol l-au putut împodobì cu o origine ebraică, fără a-și da seama că acest fiu al lui Alexandru Lăpușneanu, acest ctitor al mânăstirii care lângă Iași îi poartă numele, se chemà, ca mulți alții, într'o vreme când, după Biblie, atâția buni creștini și adevărați Români se numiau Moise, Avram, David, Samoilă (7) ș. a. Când acelaș Aron și

(1) Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, II, pp. 140—1, 193 și urm.; Abraham Gallante, *Don José Nassi*. Constantinopol 1913.

(2) Hurmuzaki, VIII, p. 162.

(3) Traducere de acte turcești în Bibl. Ac. Rom., rezumat în Iorga, *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice a Principatelor române*. București 1900 din *Economia Națională*), I, p. 182.

(4) Iorga, în *Analele Academiei Române*, XX, pp. 446, 451.

(5) *Uricariul*, X, p. 113.

(6) *Ibid.*, p. 438.

(7) Samoilă Vistierul, Popa Avram, Avram Chiceră, Avram din Meseheneşti, Avram Țiganul, David pârcălabul. Satul Sămăilești în Moldova la 1580—2; *Uricariul*, XVIII, p. 193

Mihaiu Vodă din Țara-Românească își măcelăriră, ca semn crunt de răscoală, în Iași și București creditorii, erau însă și câțivà Evrei; în ce privește pe ai lui Mihaiu, se și spune anume.

In acelaș timp se constată din opreliștea dela 8 Ianuarie 1579 a lui Petru Șchiopul că subt acelaș Domn Evreii poloni pătrundeau în Moldova pentru a cumpără vestitele vite albe ce se hrăniau din pășunile ţerii și cari se exportau până la Danzig și în Anglia (1). Ei aduceau și postavuri leșești. Prin aceasta însă stricându-se rostul iarmaroacelor dela Șipinți, apoi Lențești și Hotin, și păgubindu-se negustorii cei mari ai Moldovei, Domnul nu mai îngădue acest comerț, deci nici prezența Evreilor pe pământul său (2). Dar și mai departe vin prin Iași Evreii străini pe cari Botero-i pomenește (3) îndată după Armeni și înainte de Sași, Unguri și Raguzani pe la 1590. «Marele Evreu», ducele de Naxos, își oprise lui monopolul aducerii vinurilor cretane în Moldova, 1.000 de buți (4).

La atâta se reduceau legăturile noastre cu dânșii și la trecerea vreunui Evreu constantinopolitan ca Haim Cohen, din 1571, care veniă dela Lemberg și mergeà la Chilia pentru a luà alte mărfuri, întrebuințând în Moldova cărăuși poloni (5). Ori la Lemberg vreun fecior de pribeag lăsà să cadă cevà de pe fereastră în capul vreunuia din mulții Evrei locali cari treceau, și erà dat în judecată pentru aceasta (6). *De un rol în comerțul interior al unor Evrei indigeni sau măcar așezați de mult în țară nu poate fi vorba*: între Marii-Vameși, cari erau și marii negustori ai Moldovei, găsim Cretani, alți Greci, Raguzani, Levantini, dar niciodată un Evreu (7). Constantin Corniact, cunoscutul Mare-Vameș al Lăpușneanului, are ca procurator pe Evreul Leonin Servo din Canèa, dar la Constantinopol numai (8). Așà e și în Țara-Românească. Subt Petru, fiul lui

(1) «Li-au vândut [ialovițele] la Dansca» (sec. al XVII-lea); *Studii și doc.*, VI, p. 544.

(2) Hasdeu, *Arhiva istorică*, I[1], pp. 172—4. De altfel vânzarea de vite se făceà pe la 1550, în Lemberg chiar, de Moldoveni și Armeni din Suceava și Siretiu, către Evreii galițieni; *Studii și doc.*, XXIII, pp. 341—2, no. 155.

(3) In Mancinelli (Hurmuzaki, XI), nu e vorba de Evrei la Iași.

(4) Gallante, *l. c.*, pp. 29, 36.

(5) Iorga, *Chilia* și *Cetatea-Albă*, pp. 295—6, no. XLIV; *Studii și documente*, XXIII, pp. 353—4, no. CLXXXIII.

(6) *Ibid.*, pp. 413—14, no. CCCXXXI și urm.

(7) Că pisarul muntean Șain, fiul lui Iosif (Venelin, Влахо-Болгарскія грамагы, p. 206), ar fi Evreu (Hasdeu, *l. c.*, p. 80) nu văd de unde ar rezultà.

(8) *Studii și doc.*, XIX, p. 51, no. III. Aveà și el procurator la Canea, unde stăpâniă prăvălii; fratele lui se chemà însă Nicolae (*Capi Consiglio X*, *Constantinopoli*, din Arhi-

Mircea, se face o încercare a Evreilor de a cămătărì prin sate. După plângerea lui Alexandru Vodă, urmașul aceluia, se ieau măsuri de Poartă, în Octomvrie 1568: sătenii neputând plătì marile dobânzi și plângându-se Domnului, se recunoaște de Turci că «astfel s'a săvârșit ruina poporației sărace dela țară» și se interzice și aici prezența Evreilor, «cari se deosebesc esențial de ceilalți locuitori, pentrucă sug prin camătă sângele raialelor și, unde merg, fac mii de supărări subt cuvând de bani» (1).

II.

Astfel am ajuns la 1600 fără a găsì mențiunea unui element evreesc așezat în părțile noastre. Totuș, dacă e autentică știrea șederii la Iași, pe la 1618, a rabinului, expert în cabală, Solomon ben Arayo, la care vine să învețe și un Evreu candiot, Iosif Solomon del Medigo (2), existența unui mic popas de Evrei spanioli, în necontenită prefacere,—căci acei cari-l compuneau făceau continuu drumul dela Constantinopol în Polonia, ca del Medigo însuș, ar trebuì să se admită. *Intre ei însă și massele evreești de astăzi nu e nici o legătură.*

In adevăr, nici o constatare de Evreu în Moldova și Țara-Românească nu se întâlnește până în epoca lui Vasile Lupu, când războiul de desrobire economică al Cazacilor poloni aruncă în Moldova pe unii dintre exploatatorii lor evrei, ca arendași și cămătari, cum a aflat-o un călător sirian (3) din gura unuia din fugari, Iancăl. Ba încă, în istoria răscoalei lui Gașpar Vodă Gratiani, la 1620, răscoală care imită pe a lui Aron în ce privește jertfirea creditorilor străini din Iași, se spune numai că *Turcii* au fost tăiați (4).

Când, cu prilejul căsătoriei Ruxandei, fiica lui Vasile Vodă, cu

---

vele Veneției (7 Maiu 1581). Evrei din Constantinopol mai veniau încă în acele părți; *Studii și doc.*, *l. c.*, p. 345, nota 1; pp. 351 (176), 354 (184: relații ale unor Moldoveni din Bârlad cu un Evreu din Olesko, 1571). Cărăuși moldoveni în serviciul Evreilor țarigrădeni; *ibid.*, p. 358 (200; cf. și no. 199), p. 384 (249), pp. 358—9 (208).

(1) Iorga, *Documente financiare*, *l. c.*, p. 180.

(2) După o carte din Basel, 1628, cuprinzând biografia acestuia. N'am putut-o vedeà. Că pe la 1540, cum afirmă Bielski (Hasdeu, *Istoria toleranței*, p. 84), s'ar fi trimes în Moldova Poloni convertiți de rabini, mi se pare o închipuire. Strijkowski vorbește îndată după aceea de Sârbi, Țigani, Greci, Italieni în Moldova (Hasdeu, *l. c.*, p. 91), dar de Evrei nu.

(3) Paul de Alep (v. mai departe). Cf. Hasdeu, *Istoria toleranței*, p. 85.

(4) *Analele Academiei Române*, XX, p. 47.

Timuş Hmilniţchi, fiul Hatmanului, Cazacii, veniţi în Iaşi, dau cu ochii de duşmanii lor ereditari, ei îi pun pe fugă: «Oastea căzăcească sta subt vii şi făcù multă pagubă Ieşenilor, pentru care Evreii se ascunseră; căci, pe cari-i prindeau, trebuiau să se răscumpere scump de dânşii» (1). «Pe Evrei», scrie Pavel de Alep, «Cazacii îi băgau în turnuri şi-i chinuiau acolo nopţi întregi, pentru ca să-i facă să spună averile lor: inimile ni se umpleau de amărăciune la plânsul atâtor femei şi copii» (2). De luptătorii cari fugiră înaintea lui Timuş în 1653 se zice că s'au luptat «jidoveşte» (3). Totuş medicul lui Vasile erà un Evreu, de sigur din Turcia (4), Cohen, care-l servì până la moarte.

Sentimentele de repulsie faţă de Evrei le împărtăşiau Moldovenii, căci urmaşul lui Vasile, Gheorghe Ştefan, se blăstămă într'o scrisoare aşà: «să nu hiu creştin, să hiu jidov, şi de legea mea să hiu scăpat» (5). Pe vremea lui găsim pe orândarul din Popricani pe Jijia, Mosco Jidovul, care a luat dela proprietar, Vistierul Iordachi Cantacuzino, şi dreptul de a «vânà heleşteul», de a pescuì (6).

Lipsesc până şi Evreii împrumutători ai Domniei, căci acum, mulţumită răscoalei din 1594, mulţumită rezultatelor lungului răsboiu germano-turc şi mulţumită grelelor campanii în Asia ale Sultanilor, ţerile noastre au domnii lungi, din cari profită toată lumea, şi Vasile Lupu poate plătì astfel şi datoriile Bisericii constantinopolitane (7); ba lipsesc şi Evreii mijlocitori între provinciile turceşti şi Galiţia polonă, căci elementele orientale, Turci, Greci ca şi Evrei, au dispărut mai cu totul, lăsând această ramură de câştig în mâna părţilor direct interesate, Poloni şi Moldoveni, cari strâng averi ca ale lui Balaban, a lui Ursachi, a lui Duca Vodă însuş şi agenţilor întrebuinţaţi de dânşii. In actul din Ucraina căzăcească, încredinţată de Turci, la 1681, admini-

---

(1) Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 211; Hurmuzaki, *Supl.* II[3], p. 35.

(2) *Studii şi documente*, IV, p. CCXLVI.

(3) Bandini, în *Analele Academiei Române*, XV, pp. 182—3; Hurmuzaki, V[2], pp. 27, 69, no. CVII.

(4) *Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiohia*, trad. Emilia Cioran. Bucureşti 1900, p. 50. In schimb, Gheorghe Ştefan, înlocuitorul lui Vasile, ocrotì pe Turci şi Evrei, prigonind pe Greci *(ibid.*, p. 65).

(5) *Studii şi documente*, IV, p. 52. Cf. acest jurământ din veacul al XVIII-lea: «s'au giurat că să fie Jidan de li-a da ogoarile» *(ibid.*, XIX, p. 39).

(6) *Ibid.*, V, p. 32, n-e. 150, 153. Imi aduc aminte să-l fi găsit şi aiurea în acel volum.

(7) Imprumuturi boiereşti dela Greci din Ţarigrad, Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, III, p. 318.

strației lui Duca Vodă, care face înainte de toate un mare negoț cu vite și produse, act datat din Țicanovca la Nistru (1), se întâlnesc Greci, Români, Ruși, dar nici un Evreu, în acest mediu care puteà fi mai prielnic activității acestei nații.

In calitate de *„orândari“* — românește se ziceà la cârciumari: vinărsari (2), — arendași la sate, având și dreptul proprietății de a vinde excluziv vinul și holirca și mai ales aceasta, o specialitate a lor din Polonia,—apar Evreii localnici în Moldova. Dar și în aceea de *cârciumari în orașe*, pe urma Armenilor, se ivesc ei, la Iași, în 1663, prin porunca de a nu se *bănì* de Păhărniceasa cea Mare (Păharnicul, ca și Vodă, erà la răsboiu), și de «feciorii» ei «vinul Armeanilor sau Jidovilor» (3). Alții dădeau *bani cu dòbândă*, ca Iezuiților din Iași, la 1679 (4). Peste câțivà ani vedem Evrei — poate străini — pârând pe un Ardelean la Vornicul din Câmpulungul Moldovei (5). La celălalt hotar, de către Țara-Românească, în legătură cu vama și cu contrabanda, pe acelaș timp, un orândar, Lazor, al cărui fiu se cheamă Herșul, cumpără dela moșnenii din Stoiești, pe pământul cărora se întemeiase de curând, ori, mai bine, se întinsese târgul Focșanilor, un «loc de dugheni», care trecù apoi la nepoata lui de fiu, Ana, și la soțul ei, Avram (6).

Trebue să se însemne și aceea că, afară de Iași, *poate* de Botoșani și de unități răslețe, Evrei nu mai erau prin orașele Moldovei: nicăiri nu-i pomenește pe la 1650 călătorul italian Bandini, care notează cu îngrijire toate națiile, nici cel sirian Paul de Alep. Erà vremea când despre Bârlădenii creștini se puteà scrie că «se îndeletnicesc cu negoțul mai mult decât cu orice altă muncă» (7).

(1) Aceste *Anale* pe 1912. Iorga, *Ucraina moldovenească*.

(2) Ghibănescu, *l. c.*, II, p. 90 (82).

(3) *Studii și documente*, III, p. 543.

(4) *Ibid.*, I—II, p. 58.

(5) *Documentele Bistriței*, II, p. 24, no. CCV; Hurmuzaki, XV, p. 1.351, no. MMCCCCLXXVI.

(6) *Studii și documente*, V, pp. 234—5, no. 87. Pentru legătura dintre Stoiești și Focșani, *ibid.*, VII, pp. 313—14, no. 2. Dar și (1698): «târgul Focșanii ce se cheamă Stoeștii», *ibid.*, p. 324, no. 34 și lucrarea lui Caian despre Focșani.

(7) «Negotiationi potius quam ulli alteri labori studet»; Bandini, *l. c.*, p. 201 și urm.—La Galați el notează: Români amestecați cu Armeni și Greci.—La Roman, Români și Armeni, mai bogați.—In Iași chiar, Evreii erau așà de puțini, încât Italianul puteà să numere doar pe Români, Unguri, Armeni, Greci, Bulgari, Albanezi, Turci, Tătari, Poloni, Ruși, Sași, Muscali și câțivà Italieni. Intre școli, cea românească, slavonă, grecească, armenească. Totuș Moscul ceprăgariul din 1648 ar păreà să fie un Evreu (Ghibănescu, *l. c.*, III, p. 106), deși un Moșcul apare pe atunci în Oltenia *(ibid.*, VI, p. 34, no. 35), și Moschici e nume din Moldova (*Uricariul*, XVIII, p. 171; Ghibănescu, *Cuzeștii*, p. 150). Și schimbătorii de bani erau Români (Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IV, p. 221, no. 205).

Incă şi mai scăzută e situaţia Evreilor dincolo de Milcov. Nu-i găsim aicea nici ca orândari, nici ca vânzători de vin, nici ca împrumutători de bani. Un călător dinaintea vremii lui Mateiu Basarab, care vede, subt Leon Vodă, piaţa din Bucureşti, recunoaşte ca negustori de lucruri scumpe pe Italieni, pe Greci, pe Români, pe Turci şi pe Armeni (1), dar pe Evrei nu. Subt Brâncoveanu se privesc toţi Evreii ca străini: «măcar să fie Turcu, ver Ovreaiu, au Arbănaş, au oameni de ţară», sau: «ori fie Turcu, au Ovreaiu, au Armean, au Arbănaş, au Grec, au Sărbu, au Ungurean», în al treilea loc din aceeaş condică de porunci: «au Ovreai, au Moldovean, au Ungurean» (2); apoi, în altele: «veri neguţtori creştini, ver Turci, ver Armeani, ver papistaşi, ver Neamţi, ver Ovreai», «au Turcu, au Armean, au Jădov, au ţăran» (3). Stăteà numai la Bucureşti şi la Focşani, cum se vede din condica de cheltueli tipărită de Aricescu, şi răspundeau un bir fix, de străini, ca şi al Armenilor, cari în acest principat nu erau aşezaţi, ci veniau din Turcia şi se întorceau acolo. Evreica din Bucureşti care acordà împrumuturi pe la 1700 rămăsese cândvà acolo pentru camătă (4). In sfârşit pe lângă Brâncoveanu, ca şi pe lângă Vasile Lupu, nu lipsià medicul evreu, Avram Jidovul (5). Se clădise o sinagogă într'un colţ din Bucureşti, dar ea fu distrusă din porunca lui Ştefan Vodă Cantacuzino, urmaşul lui Brâncoveanu (6). Ceeace nu împiedecă pe Niculae Mavrocordat de a ţineà ca medic pe Evreul «maran» Fonseca, întrebuinţat ca şi Cohen al lui Vasile Lupu, şi în negociaţii la Constantinopol (7). Evrei din Silistra veniau la Slănic să-şi iea sarea (8). La 1737 apare cel dintâiu Evreu din Ploeşti (9).

O sinagogă, cu un rabin permanent—o inscripţie de mormânt din 1678 ar pomenì pe Arie, fiul lui Samuil (10)—se află de sigur şi

(1) Paul Strassburgh, în Cipariu, *Archivu*, p. 13.

(2) *Studii şi documente*, V, pp. 338—9.

(3) *Ibid.*, pp. 347, 363. *Ibid.*, p. 345: Evreii ca măcelari.

(4) *Studii şi documente*, IV, p. 86, nota.

(5) V. Condica publicată de Aricescu.

(6) Del Chiaro, *Revoluzioni della Valacchia*, p. 197.

(7) Hurmuzaki, VI, pp. 278—9. Cf. E. Schwarzfeld, în *Anuariul israelit*, 1890, p. 177 şi urm. — «Cel mai puternic sprijin al prinţului muntean», cum crede Schwarzfeld, nu erà de sigur!

(8) *Studii şi documente*, XII, p. 25 (37).

(9) Hurmuzaki, IX, p. 666, no. DCCLXXVI.

(10) Schwarzfeld, *Anuariul israelit* citat, pp. 51—2. O fiică de rabin, 1718, *ibid.*, p. 52, o soţie de rabin, 1719, *ibid.*

Un medic, Iosef Cuneyan (de Conegliano), mort în 1732, *ibid.*, pp. 63, 180—1. V. şi *Studii şi documente*, XX, p. 43, no. XLIV.

în Iași, unde Neculce pomenește, la 1711, «mormintele Jidovilor», cimitirul evresc, în marginea orașului, deși la Cantemir Evreii vin tocmai la urma locuitorilor străini ai țerii, înaintea Țiganilor numai (1). Erà, după mărturia aceluiaș, o «școală» de lemn, clădirea în piatră a sinagogelor fiind oprită după datină, și aparțineà micului grup de birnici, de «subdiți», supuși ai Domniei, cari plătiau însă un impozit mai greu decât cel obișnuit *(gravius ordinario)*, pe când Armenii, și ei «subdiți», răspundeau aceeaș sumă ca Moldovenii. Autorul domnesc al «Descrierii Moldovei» spune lămurit că Evreii *nu erau de loc meșteri*, ci negustori, de o anume categorie, pe care vom cunoaște-o odată, și cârciumari (2).

In adevăr orașele noastre erau pe atunci pline de breslele, bine organizate ale meșterilor creștini, strânși în jurul bisericilor de hram (astfel Sf. Paraschiva din Păcurarii Iașului erà a croitorilor, Sf. Andreiu a precupeților, Sf. Ilie din Botoșani a blănarilor, Precista din Galați a bogasierilor și abagiilor, Sf. Vineri din Iași a pitarilor, etc.). Creditul îl aveau în mână mai mult Turci, cari străbăteau și prin sate (3) și «cumpărau» și moșii pentru a-și face câșle de vite (4), uneori și Chiproviceni, bulgari, vreo sută de familii în Țara-Românească (5). Turcii aveau, ca la Dorohoiu, și dugheni și țineau cafenele (6). Arendarea moșiilor nu se practică încă, și când ea începe după 1750—70, acei cari se împărtășesc de acest câștig sunt Greci, Armeni din Galiția ș. a. (7). Până la 1750, puține cazuri de «vânzare cu anul» la Evrei: în 1710, când Berheștii (Cernăuți) sunt trecuți de un anume Cerbul lui Ion Paladi, în 1741 (8), în 1744, când orânda Rărencii e vândută unui Evreu din sat de mănăstirea Slatina. In acelaș an Marele-Logofăt dă Evreilor Iuțco Leiba, Israel pescuitul la Calafendești. Prin sate Evreii nu apar ca orândari nici cât în veacul al XVIII-lea; odată găsim pe unul care, pe la 1700, cumpără miere dela boierii Moldovei (9).

(1) *Descriptio Moldaviae*, ed. Academiei Române, cap. XVI, p. 119.

(2) «Opificium, praeter mercaturam et cauponariam, nullum exercent», *ibid.*, 2, p. 120.

(3) *Studii și documente*, VI, p. 289, No. 574 (oprire în Moldova la 1742); V, p. 327, no. 118 (oprire la Munteni, 1760).

(4) *Ibid.*, pp. 51 (234), 52 (239—40), 61, 133 (65), 229 (72), 278, 548; VI, pp. 40 (35), 254 (387), 497 (221), 545—6; VII, pp. 93—4 (20); XVI, pp. 141—2 (10), 379 și urm., XXI, p. 129.

(5) *Ibid.*, V, p. 139, no. 76, anul 1721; cf. Engel, *Geschichte der Walachei*, p. 116.

(6) *Studii și documente*, VI, p. 358, no. 1.081.

(7) *Ibid.*, VII, pp. 244 (140), 255 (166).

(8) *Doc. Callimachi*, II, p. 173, no. 1; *Studii și doc.*, VI, p. 252, n-le 378, 380; p. 153, no. 101.

(9) *Ibid.*, VI, p. 268 (473); miere la Turci, *ibid.*, XVI, p. 312 (45).

Se spune că întemeietorul unei secte evreeşti mai apropiate de creştinism, Iacob Iosif Franc, care predică în Polonia şi murì la Offenbach, s'ar fi născut la 1728 în ţerile noastre (1). Nici un izvor intern nu ştie de el sau de legea lui cea nouă. De pe atunci încă o mare parte din Evreii Moldovei nu erau Turci, «frânci» de limba spaniolă, ci polonezi, a căror invazie, datorită şi deselor turburări de peste Nistru, se făceà tot mai puternică. Supuşi, «pecum le iaste obiceiul lor de vac», unei plăţi speciale pentru comunitate, «corupca» (pol.: *krupka)*, ei erau incassaţi—şi măcelarii sau «meserciii» şi ceilalţi—de haham şi de un agent special, cum vedem că se face «la otacile dela iarmaroc», după porunca domniei, în 1727 (2). Din Polonia erà de sigur acel «Cerbu Jidovul, feciorul Ceauşului», care, la 1736—7, făceà vutcă pentru Domnie (3).

Din Raşcov, târg în mare parte locuit de Români, pe malul polon al Nistrului, ei se strecoară mai ales în centrele basarabene vecine, pentru a-şi exercità profesiunea obişnuită: vânzători de horilcă (4). Ii găsim în această calitate —certându-se pentru câştig şi datorii cu fraţii lor rămaşi acasă,—în Ţinutul Sorocei (5), deşi oraşul însuş erà locuit «mai ales de Moldoveni, între cari se află puţini Greci, Evrei şi Turci» (6). In părţile Lăpuşnei în acest timp o Evreică se judecà la Tătari cu un coreligionar (7). Cei dela Căuşani, supuşi Hanului, aduc şi acestor Musulmani băutura neprevăzută de Coran (8). Sunt învinuiţi şi de tovărăşie cu hoţii dela hotar (9).

Incă de prin anii 1740 ei se împărtăşesc şi din negoţul de vite, după Armeni şi Turci (10). Ii vedem cumpărând junci la bâlciurile din Suceava şi Siretiu (11). Niciodată însă această importantă ramură de negoţ nu ajunse în mâinile lor.

Dintre aceşti Evrei pribegi, unii se furişează până departe: Marcu din Bârlad, care se leagă tovarăş cu omonimul din Iaşi şi cu Herş

(1) Hasdeu, *Istoria toleranţei*, p. 82.
(2) *Studii şi doc.*, VI, p. 426 (622).
(3) *Ibid.*, p. 275 (505)
(4) *Ibid.*, p. 243 (283).
(5) *Ibid.*, pp. 221 (94), 229 (158).
(6) Mărturia lui Iohan Bell (1739), reprodusă în *Uricariul*, XXIV, p. 224.
(7) *Studii şi doc.*, VI, p. 298 (615).
(8) *Ibid.*, p. 244 (292).
(9) *Ibid.*, p. 264 (441).
(10) *Ibid.*, pp. 335—6 (897).
(11) *Ibid.*, p. 259 (408). In 1762 li se ieàu bani cu sila de un om domnesc *(Documentele Callimachi*, I-II, p. 438).

din Focșanii munteni pentru a duce horilcă peste Milcov, face parte măcar din această stricătoare societate a horilcarilor (1), cari-și aveau la Bârlad și strada «dughenile jidovești», pomenite în 1767 (2). Marfa celor ce se așezau prin târguri se alcătuià din cele ce le trebuiau țăranilor: tutun, bumbac tors, fier, orez, frânghii, dohot, aramă, ciubote, oale, sare (3). Câștigul dela vaduri îi făcù să le cumpere dela boieri și răzeși (4). Ii găsim la Soroca, Orheiu, Mohilău, Chișinău, Lăpușna, Vijnița (5). Negustori români, ca Manoli din Botoșani, fac învoeală cu Evrei din Sniatyn (6). Tot așà aflăm și pe Cerbul (7) din Roman, care duce vin la Movilău fără a plătì cărăușilor pentru daune (8), și Herșcu din Botoșani unit cu Bercu din Movilău (9). Din raiaua Hotinului, Avram și Burăh trec la Bacău, unde-și fac case pe loc domnesc (10). Căruțele lor încep să străbată țara, uneori scutite de olac și podvezi: negustorii cumpără grâu dela boieri, ei împrumută cu bani pe săteni, și, după sistemul din veacul al XVI-lea, la Munteni, îi prăpădesc cu dobânzile (11). Pe drum pier adesea de Cazaci, de hoți, ca în pădurile Dracșanilor și Herței (12). Cu sau fără voia boierului, răspunzându-i sau ba venitul, ei se așează ici colo și prin sate, plătind birul cu țăranii; unul face și un puț lângă cârciuma lui (13). In munte ei își azează (un caz la 1765, al lui Isac Sora) cășării pentru fabricarea cașcavalului, dând în schimb pentru «brânză de oi și de vaci» nu numai bani, dar și zahăr și «colane de fir» (14), precum se face și la Munteni, unde Evrei din Silistra, de multe ori cu bani românești, ai vreunui tovarăș boierinaș care-i «colăcise», lucrau astfel cașcavale în munții Buzăului până la 1800 (15). Mai târziu ei sunt întrebuințați și ca

(1) *Studii și doc.*, V, pp. 234—5 (87); VI, pp. 231 (182), 317.
(2) Antonovici, *Doc. bârlădene*, I, Bârlad, 1911, p. 71 (3).
(3) *Studii și doc.*, VI, pp. 264—5 (442).
(4) *Ibid.*, p. 302 (635).
(5) *Ibid.*, pp. 294 (596), 303 (639), 349,358 (1.086).
(6) *Ibid.*, pp. 249 (379), 366 (1.161).
(7) Cerbul ca nume creștin; *ibid.*, XVI, p. 139 (2).
(8) *Ibid.*, VI, pp. 247—8 (333).
(9) *Ibid.*, p. 349. Un contract, *ibid.*, p. 262 (422).
(10) *Ibid.*, p. 381 (1.292). Altul vine acolo din Putna (*ibid.*, p. 407, no. 1.547).
(11) *Ibid.*, pp. 238 (241), 239 (250), 381 (1.297).
(12) *Ibid.*, pp. 239 (250), 241 (263).
(13) *Ibid.*, pp. 254—5 (390), 262 (426), 267 (456), 367 (1.167), 376 (1.246), 407 (1.547).
(14) *Ibid.*, p. 545.
(15) *Ibid.*, X, pp. 390—1 (24); *Analele Academiei Române*, XXXIV, pp. 77—8.

spioni în Polonia (1). In legătură cu hahamii din Cracovia şi Dubasari, ar fi fost cei din satul Oniţcani, pe cari sătenii îi pârîră că au săvârşit (1726) în dauna unui copil omorul ritual, — vestită afacere, care fu întrebuinţată de unii boieri şi de Domn pentru stoarceri de bani şi aduse intervenţia Porţii, solicitată de Evreii moldoveni (2), cari pretindeau, fără dreptate, că li s'au stricat sinagogele şi li s'au ars cărţile (3).

Aceia dintre dânşii cari nu aduc cu ei experienţa comerţului de spirtoase, a precupeţiei şi a cametei, sunt prea puţini: astfel Avram, «neguţitor striind, din Ţara Leşască», de marfă scumpă, care e bine primit de Domnie, «poftind Domnie Mè a venì şi alţi, orcăţi de mulţi neguţitori ca aceşti, să se afle la ţara aceasta de acest fel de oameni» (4). Astfel David Argintarul, pe care tot aşà îl pofteşte cârmuirea, «poftind Domnie Mè a venì şi a să aflà la oraşul acesta orcăţi de mulţi *oamini meşteri cu bun meşteşug*» (5), — deşi chiar tipsierii, fabricanţi de tipsii, ţin acasă de vânzare şi câte «un poloboc, două de băutură» (6). Aşà poate şi «ţămbelarul», muzicantul cu ţimbală, la Iaşi, tot în 1741 (7).

Deosebite de aceşti noi veniţi erau cele câtevà familii de Evrei aşezate în Iaşi şi Botoşani, dintre cari unii se botezară, ca Solomon Botez, care fu Şătrar şi Vornic de Câmpulung (8), ca Ion şi Nicolae Botezatul din 1735—6, ca Smaranda care iea pe paicul Stati Grecul (9). Ieşenii făceau şi ei cârciumărit, închiriind pivniţe şi hrube, ca acela care-şi vindeà, la 1741, vinul pe Podul Hagioaii, «unde să vinde peştele cel proaspăt» (10). Găsim doar odată un

(1) *Documentele Callimachi*, II, p. 330.

(2) Cronica lui Amiras, în Kogălniceanu, *Letopisiţe*, III, p. 142—4.

(3) Hurmuzaki, *Supl.*, I¹, p. 455. — Erà vorba chiar şi de mazilia Domnului. Cf. *ibid.*, IX, p. 612. — Un Hascal arendaş la Mădăcăuţi pe la 1770 (Ghibănescu, *Cuzeştii*, pp. 298-9).

(4) *Studii şi documente*, VI, p. 295 (604).

(5) *Ibid.*, p. 246, (316). Cf. *ibid.*, p. 252 (379). Ca argintari apar Evrei în Lemberg şi în secolul al XVI-lea, *ibid.*, XXIII, pp. 376—7 (234).

(6) *Ibid.*, VI, p. 260 (415).

(7) *Ibid.*, p. 251 (369).

(8) *Ibid.*, pp. 285 (553), 345 (982), 378 (1.270); *Doc. Bistriţei*, I—II, tabla; Hurmuzaki, XV, tabla.

(9) *Studii şi documente*, VI, pp. 433 (1.633), 445 (1.684). Evrei botezaţi şi la p. 384: (1.308): Isac din Răuseni; la p. 387 (1.327); Ion din Dângeni. — Soţia lui Ştefan Scraba, *Doc. Callimachi*, II, p. 79 şi urm. — In procesul catolicilor se primià şi mărturia nebotezaţilor (*Studii şi documente*, I—II, p. 186).

(10) *Ibid.*, VI, p. 260 (415). — Atunci se scutesc de a da covoare, scoarţe, etc., pentru musafirii turci toţi locuitorii din Iaşi, «creştini, Armeni şi Jidovi», *ibid.*, p. 228 (145); *Uricariul*, VI, p. 397.

cuiumgiu și un proprietar de velniță de rachiu (1). Nu lipsește câte un negustor de miere (2). Plătiau și ei *corupca*, «pentru folosul și ajutorul și chiverniseala breslii, a tuturor, pe obiceaiul lor», după «zapis» (3), și ea se ridică de baș-staroste, de starostele al doilea—se cerù, la Octomvrie 1741, să se revie la datina unui singur staroste,— de «căpitani», de haham (4) și de «pevețul și credinciosul breslii jidoviaști», ca și de «bătrânii Jidovilor». Aveau situația unei bresle, *după datina turcească introdusă de Fanarioți*, și staroștii erau puși «pă obiceaiul cel vechiu, pentru slujba Mării Sale lui Vodă și a țărăi», pentru legăturile fiscale cu Cârmuirea. Alături de nume vechi ebraice, găsim și altele pe românește: Cerbul, Novac, Craful (Croitorul). Comunitatea se împrospătà necontenit și ea cu pribegi, căci în plângerea menționată găsim un Evreu dela Hotin și altul dela Soroca (5); între inscripțiile mormântale e a unui «învățat» venit din Polоțc (6). O întindere a ei erà îngreuiată și de măsurile pe cari, încă dela 1731, le luase Domnia în folosul «neguțătorilor celor de loc», contra «neguțitorilor streini, cari vin aice dintr'alte părți de loc cu marfă de tot feliul» (7). Așezământul din 1741 al lui Constantin Vodă Mavrocordat hotărà în acelaș timp ca de-acum înainte «copii slugi au fete slujnice de vrâstă până la 30 ani la Jidovi să nu se mai afle slujind» (8). Se oprià, în acelaș interes al moralității, și vânzarea băuturilor «de femei cârciumărițe, precum Moldovence, așà și Jidoavce», «de vreme că s'au cunoscut că pricinuesc multe lucruri fără de cale, fiind într'adins femei și fete tinere» (9). Breslele locale nu puteau vinde produsele Evreilor, cum nici pe ale Armenilor (10). Noii veniți erau adesea «oameni gâlcevitori între mahalagii», cum se plâng preoții dela Sf. Nicolae, cari cer să se înlăture pentru aceasta Mindilă (Mendel), chiriașul lor (11). Nici între

(1) *Doc. Callimachi*, II, p. 79 și urm.

(2) *Uricariul*, XXI, p. 357: «pe 11 vedere miere, ce s'au vândut lui Reĭ Jid.».

(3) *Studii și documente*, VI, p. 446 (1.688).

(4) Un privilegiu pentru bahambașa Isaac în Aprilie 1759; *Ștafeta* din Iași, II (1879), n-rele din 7 și 13 Octomvrie. Cf. și măsurile lui Grigore Ghica din 1777 (mai departe).

(5) *Studii și documente*, VI, pp. 224-5 (125), 255 (390), 294-5 (597).

(6) Schwarzfeld, *l. c.*, pp. 52-5.

(7) *Uricariul*, II, pp. 30-1.

(8) *Ibid.*, IV, p. 404.

(9) *Ibid.*, 405.

(10) *Convorbiri Literare*, XXII, p. 793.

(11) *Studii și documente*, V, p. 109 (142).—Cei de pe locul Sf. Spiridon, *Uricariul*, XXI, p. 355 (1.772—3).

dânșii nu erà o solidaritate adevărată: nebunind, la 1776, Zalmăn Cașcaval din Iași, ai lui cer îndată a i se vinde casa din Muntenimea-de-mijloc, pentru a-și răstoarce banii dați pentru despăgubirea celor răniți de el (1).

Comunitatea cealaltă, și ea hrănită cu câte un Evreu din «Țara Leșască care s'au așăzat în Botoșeni» (2), se pomenește în 1723 întâiaș dată, ea fiind alcătuită din prea puțini membri, așà încât se întâmplă că vreun act domnesc, ca acel din 1757, nici nu pomenește pe Evrei între ceilalți locuitori ai orașulu (3). Ei erau în rândul întâiu orândari, luând case și dela călugării Mânăstirii-Doamnei (4). Având casele lor, plătesc, fac «mâzdă» pentru a se mutà Târgul-Făinii în sus, unde le venià lor la socoteală, ceeace aduce intervenții ale Domniei (5). Documentele contemporane îi arată plini de toate păcatele: trec cai de furat tovarășilor din Iași, «iese mufluzi», cumpără mărturii, fac «iscălituri viclene» și, «ca să poată jurà la școală înaintea hahamului», «ieau condeiul cu cerneală și-l poartă peste acea iscălitură», își siluesc fetele, etc. (6). Guvernului i se plângeau de cislașii lor și pretextau că sunt oameni săraci (7).

Afară de aceasta, câte un Evreu apare la Suceava, ca orândar pe locul Mitropoliei, și alții ca mici negustori (8), la Ocna (9), la Hârlău (10), la Siretiu (11), la Galați (12), și cum am spus, la Bârlad, apoi la Roman, unde la 1741 nu se știà decât de «Moldoveni și Armeni» (13), la Târgu-Frumos, unde în 1755 se pomenesc «două crâcime și orândă

(1) *Uricariul*, XIX, pp. 48—9. — Cumpărătorul e un creștin, Mihalachi Cerchez.—Un Evreu legând un Ceaslov «cu piroane, pogânește» în I. Bârlea, *Insemnări din bisericile Maramureșului*. București 1909, p. 70, no. 237.

(2) *Studii și doc.*, VI, p. 248 (337).

(3) *Ibid.*, VII, pp. 121—2 (1), 122 (4), 113 (9). Dar la 1741 «târgoveți *și Jidovi*», *ibid.*, VI, p. 221 (89), «negustori turci și moldoveni *și jidovi*»; *ibid.*, p. 266 (447), «târgoveți de Botoșani, rumâni și jidovi»; *ibid.*, p. 237 (239).

(4) *Ibid.*, p. 211 (14).

(5) *Ibid.*, V, p. 243 (109); VI, pp. 237 (239), 350 (1.029), 446—7 (1.690).

(6) *Ibid.*, pp. 254—5 (390), 268 (470).

(7) *Ibid.*, p. 385 (1.321).

(8) *Ibid.*, p. 272 (490); VII, p. 224 (66: Șmil și Ursul, cu casele lor); *Doc. Callimachi*, I, pp. 446—7. Cf. *ibid.*, pp. 579 (21), 586 (32).—Un argintar, Leiba, la 1766 și urm.; *ibid.*, II, p. 79 și urm.

(9) *Studii și doc.*, VI, p. 352 (1.049).

(10) *Ibid.*, p. 385 (1.320).

(11) *Doc. Callimachi*, I, p. 434, nota (orândari).

(12) *Ibid.*, II, p. 79 și urm.

(13) *Studii și documente*, VI, p. 214 (61).

jidovească, ce sânt acolò în târg» (1). Să adaugem pe Evreii turcești din Chilia și Cetatea-Albă (2). La Neamț câțivà Evrei se așezară unul lângă altul pe pământurile mânăstirii între 1764 și 1766 (3): erau să aibă locul de casă cu drept de moștenire—«iar eu să nu văndzu casa nimărui, numai eu să trăiescŭ într'ănsa și după mine copii mei»—plătind pe an două ocă de ceară sau zece orți egumenului.

III.

O mare schimbare năprasnică venì din anexarea de către Austria a părților Moldovei-de-sus, așà-numita Bucovină. In acele Ținuturi ale Cernăuțului și Câmpulungului, la care se adăuseseră părți din ale Hotinului și Sucevei, nu erau înaintea așezării stăpânirii împărătești decât 206 familii, cu 986 capete, iar în timpul răsboiului ruso-turc din 1769—74 numărul crescù până la 298 familii cu 1.346 capete. Statistica făcută după 1775 găsește doar 526 de Evrei; în Siretiu erau de tot puțini, «câțivà», spun actele oficiale. La 1775 însă ajunseseră a fi, prin scurgerea din Galiția, 780—800 de familii. Cel dintâiu guvernator al țerii, generalul Enzenberg, constată că ei se îndeletnicesc în rândul întâiu cu cârciumăritul, cu vin, holercă și bere, având și velnițe, apoi și cu arendarea de moșii, ca acel Moșco care, împotriva altui Evreu, ținù, venind din Hotin, la 1774, Cruglicul din raià (4); de adevărați negustori, de meseriași, nu se vorbește nimic, ci numai că, «îmmulțindu-se mai tare ca Țiganii», «au acaparat tot negoțul și meșteșugul, mai ales în Suceava, Siretiu, și Cernăuți», unde totuș Boscovich, pe la 1770, deși amintește de «mulți Evrei» *(molti Ebrei)*, recunoaște «că cea mai mare parte din locuitori sunt creștini ortodocși». De altfel, numărul total al meșteșugarilor la 1783 încă erà numai de 103. Sunt, spune generalul, «neamul cel mai de-a-dreptul stricat, dedat trândăviei; se hrănește, fără a fi prea mult supărat, din sudoarea creștinilor muncitori». O comisiune, care func-

(1) *Analele Academiei Române*, XXXIV, p. 39. Aici rostul lor nu se ridică până la Regulamentul Organic; *ibid.*, p. 43.

(2) Peysonnel, *Traité sur le commerce de la Mer-Noire.* Paris 1787, I, pp. 305—6; Kleemann, *Reise bis Kilianova.* Leipzig 1773.

(3) *Ibid.*, VII, pp. 376—7, n-le 13—15.

(4) *Ibid.*, XIX, p. 14 și urm. Un proces al lui e judecat de o comisiune din care face parte un Evreu și un Armean *(ibid.)*.

ționà în 1781, arată că «aici în țară Evreii obișnuesc a cumpără țăranului dinainte puiul în ou, mierea în floare și mielul în pântecele mamei, pe un preț mic, și prin această camătă a suge cu totul pe locuitori și a-i aduce la sărăcie, așà încât țăranii împovărați, astfel, de datorii și pentru viitor, nu aflã alt mijloc de mântuire decât să fugă din țară; cu acest chip Evreii dau aici prilej la emigrație și sunt deci primejdioși poporației și agriculturii. Evreii de aici se hrănesc mai mult cu cârciumile și dau prilej poporului să bea și să se strice; prin expulzarea lor ar fi hrana mai ieftină, bețiile s'ar mai oprì, înșelătoria în negoțul cu mărfurile ar încetà, prețul arenzilor ar scădeà și satele s'ar păstrà (1)». Săracii, «vagabonzi, cerșitori» (*Müssiggänger, Betteljuden*), pe cari Enzenberg îi expulsează de fapt, 365 de familii, aveau de strâns dela țărani 6.000 de florini datorie de băutură, și el adaugă: «își poate cinevà închipuì cât au de cerut Evreii cei bogați, cari au rămas, numai pe grâne, dela țărani». «Până acum n'am văzut Evrei la plug, nici pe unul îndeplinind munca țărănească, dar am văzut creștini arând pentru Evrei; și anume pe câmpiile cele mai roditoare, pe cari Evreul orândar le ține pentru el și bietului țăran îi dă de sigur cele mai rele». Totuș stăteau «mai mult în colibe ticăloase» și nu adăogeau nimic, deși se lăudau a fi «oameni cinstiți, oameni ireproșabili, *în parte așezați*», «hahami, belferi, cântăreți și scriitori ai celor zece Porunci», nici la cultura țerii, cum nu adăogeau nimic la bogăția ei (2). Consiliul de răsboiu, la care se îndreptară, deși pentru cei păstrați se dăduse prielnica patentă imperială din 13 Maiu 1781 (3), recunoșteà specularea «rafinată» a poporației, acapararea negoțului «cu camătă nemăsurată», stricarea prin holercă a «sănătății și moravurilor nației», și Impăratul, luminatul Iosif al II-lea, umanitarul, respingeà, la 7 Octomvrie 1782, pe deputații comunității ai *Ober-Kahalului*, trimeși la Viena, «pentru a se înlăturà orice reprezentații cari țintesc la egoism și la apăsarea locuitorilor»: *nach ihrer Bestimmung zu instradiren* (4). Din Cernăuți, după o inspecție personală, acelaș suveran, destul de larg în ce privește deosebirile confesionale, scrie, la 19 Iunie 1783: «Să se urmeze cu Evreii acelaș sistem (de constrângere la agri-

(1) Zieglauer, *Geschichtliche Bilder aus der Bukowina zur Zeit der österreichischen Occupation*, I, 1883, p. 67; broșura din 1898, pp. 5—6, 15—17, 19—20, 74.

(2) Broșura din 1898, pp. 33—4, 40—1, 43, 49.

(3) *Ibid.*, p. 6 și urm.

(4) *Ibid.*, p. 60.

cultură; ei obiectau că sărbătorile lor cad pe vremea celor mai însemnate munci ale câmpului) (1); ori se fac negustori și meșteșugari cinstiți, ori se consacră plugăriei, ori trebue scoși din țară» (2). Cârciumile fuseseră oprite de Enzenberg însuș; se hotărî acum ca arenda să fie mărginită la 20 de ani și dreptul de proprietate să se recunoască numai Evreilor botezați (3).

Ne putem închipuì care a fost efectul imediat al acestor măsuri. Expulzații, în parte supuși turci și ruși (4), nu erau primiți, firește, în alte provincii ale monarhiei. *Veniți din Galiția și Polonia, ei erau trimeși în Moldova.* Aici găsiau un tratament pe care guvernatorul Bucovinei îl califică așà: «în nici o țară Evreul nu se bucură de atâtea privilegii și drepturi și nu plătește mai puțin (5). Cinci galbeni de familie, «o căpățână de zahăr sau două ocă de cafeà» la nuntă înlocuiau și capitația și patenta (6). Vedem pe Divanul acestei Țeri, apoi pe Domni, mai ales pe Constantin Moruzi, apărându-se cu desperare împotriva lor. «Divanul moldovenesc» (—1774), scrie Enzenberg, «a luat Evreilor toate arenzile și cârciumile» (7). Grigore Alexandru Ghica, de două ori, Moruzi adăogiră pentru aceia cari s'ar mai apucà de această speculă a viciului și luxului absenteist pedeapsa «cu ștreangul» (8). Ceilalți fură puși la dări nouă, 10 lei de ogeag, fumăritul, pe lângă cei 60 de lei dați anual pentru toți Marelui-Cămăraș (9), care-i judecà, precum și pe Armeni și pe «negușătorii străini» (10). Cum i se oferiseră lui Enzenberg, de cahaluri, în scris, 5.000 de galbeni pe an pentru a tolerà vechea stare de lucruri, se încearcă și cumpărarea Domnului, dar acesta respinse banii «mai bine decât să expuie țara peirii totale (11).» Răspunzând tocmai lui Enzenberg la 1782, Guvernul moldovenesc arătà că «Armenii și Jidovii n'au avut după dreptate a cumpărà moșii la țară de veci, nici au; iar casă, dugheni la târguri au

(1) *Ibid.*, p. 69.
(2) *Ibid.*, p. 87.
(3) *Ibid.*, pp. 42, 90.
(4) *Ibid.*, pp. 40—1.
(5) *Ibid.*, broșura din 1883, p. 67.
(6) *Ibid.*, broșura din 1898, p. 59.
(7) *Ibid.*, p. 34.
(8) *Ibid.*, p. 49.
(9) P. Rășcanu, *Lefile boierilor și veniturile Moldovei în 1776.* Iași 1887, pp. 33—4. V. prefața la vol. XXII din *Studii și documente.*
(10) V. nota precedentă.
(11) *Ibid.*, pp. 49, 69; v. privilegiul lui Alexandru Mavrocordat mai jos analizat.

putut și pot cumpără, — însă Armenii numai pot cumpără și vii» (1). Urmând hotărîrilor luate de înaintașii săi, Alexandru Constantin Mavrocordat, după ce întreabă din nou Divanul, care-i semnalează abuzul ce fac Evreii prin sate cu datoriile pentru băuturi, hotărește în interesul păcii și dreptății, ca Evreii să nu mai poată fi cârciumari, ba chiar să nu mai poată sta în sate, unde fac înșelătorii și jafuri (2).

Mențiunile Evreilor din Iași sunt pe la această dată mai rare, deși se vede cum ei se așează tot mai mult pe locurile de dugheană ale bisericilor și pe ale bisericii catolice, plătind chiriile înainte, la Iunie și la Decemvrie (3), ba chiar și pe locurile Mitropoliei, care e dela o bucată de vreme cu totul blocată de Evrei. Cei mai bogați ajung încă de pe la 1785 să împrumute și Cămara domnească (4); se spune anume că acești Lupu și Avram sunt Evrei poloni. Ca și înainte, meșterii de folos sunt prețuiți, ca acel «Dănilă Jidovul», argintar care lucrează, în 1786, probabil, și policandrele chioșcului domnesc dela Copou (5); dar astfel de cazuri sunt extrem de rare. Spionii agenților străini se recrutează dintre Evrei, și în litere evreești sosesc și informațiile serviciului de spionaj al Domnului Moldovei la Viena (6). Vedem chiar pe câte un Evreu, ca la 1811, făcând tovărășie cu Români pentru negoțul de pescărie (7). Dar cei din Botoșani se îmmulțesc foarte răpede, ca și cei din târgușoarele vecine—pe vremea lui Boscovich Dorohoiul erà numai un sat,—hrănite fiind toate aceste colonii prin astfel de expulzați bucovineni ca și prin fugarii înaintea turburărilor pe cari le provoacă în Polonia confederațiile de partid. Să adaugem că trimeterea în Moldova a Galițienilor popoșiți pentru scurt timp în Bucovina ajunse o măsură de ușurare pentru Guvernul imperial, puțin bucuros de asemenea oaspeți.

La 1779 găsim pe «dascălul» din Botoșani, Avram sin Iosăp, cu case în Tărgul-Nou, unde apare atunci un Evreu Galițian, cu numele german, cel dintâiu pe care-l oferă documentele cunoscute

(1) *Uricariul*, XI, p. 263.

(2) Kogălniceanu, *Arhiva Românească*, II, pp. 179—82.

(3) *Studii și documente*, I—II, p. 124.

(4) *Ibid.*, IV, p. 186. La Constantinopol în 1786 «Samaria Jidovul» dă Domniei ceaprazuri, «semsale», «pischiuluri», șireturi; *ibid.*, p. 188.

(5) *Ibid.*, p. 194.

(6) *Ibid.*, VII, p. 132 (45); *ibid.*, I—II, 327, nota 2. — Evrei spanioli la Iași, în 1790, Hasdeu, *Istoria toleranței*, p. 81.

(7) Ghibănescu, *Cuzeștii*, p. 122.

până acum: Wigder; un Marcul sin Șămon, un Nusim zet (ginere) Șimon și alți Evrei iscălesc ca martori (1). La 1780, aflăm apoi pe unul din vechii membri ai comunității, căruia scriitorul moldovean îi zice Drăgan Jidovul (2). Pe atunci staroste e Cerbul și Iosif, *«vechiul haham»* (3). Mai târxiu Evreii apar pe Ulița Veche spre Sf. Gheorghe (4).

In apropiatul Hârlău, se menționează fabrica de sticlă a unui Evreu (5). La Folticeni hrisovul de intemeiere face loc și imigrației jidovești, și chiar boierii, ca Ienachi Cantacuzino, când vor să-și cumpere locuri, întrebuințează mijlocitori evrei (6). Actul de fundație al acestui târg, zis întâiu Șoldănești, pe locul lui Ioniță Bașotă (1780), prevede că Evreii își vor păstrà ereditar locurile, că au voie a-și face velnițe fără bezmen pentru proprietar, că ei pot «să ție o casă pentru închinăciunea lor de o parte, iar nu între creștini, care să fie asemenea ca și a celorlalte case, iar nu într'alt chip»; «mormânturile» lor vor fi la «un loc afară», ales de ispravnici, lung de 6 stânjeni și lat de 8 (7). Dar ei nu se mulțumiră cu atâta: în curând răsăriră trei havre de piatră, dărâmând case vechi românești, și Evreii se amestecă și la turburări. (8). «Jidovii târgoveți», se mai spune, «la adunările de iarmaroace, îndărătnicesc pe negutătorii și locuitorii străini ca să nu dea nimic pentru vitele ce pasc, nici pentru trăsuri, nici pentru dugheni, ce dau cu chirie la zile de târg în Moldova» (9). Principele de Ligne află pretutindeni «colibele» «Evreilor» (10) și secretarul lui Alexandru Mavrocordat, care-i scoase din sate, contele de Hauterive, descriind «figura lor extraordinară», îi declară oameni fără cinste și mesteri proști de tâmplărie, croitorie și ceasornice (11).

IV.

Cu aceasta am ajuns la altă fază din Istoria Evreilor la noi. Orândarii din veacul al XVII-a, micii negustori acaparați din al

(1) *Studii și documente*, VII, p. 127 (27).
(2) *Ibid.*, p. 128 (30).
(3) *Ibid.*, p. 129 (35).
(4) *Ibid*, pp. 131—3 (43).
(5) *Ibid.*, XI, p, 84 (165).
(6) *Ibid.*, VII, p. 237 (112).
(7) *Uricariul*, XVI, p. 129 și urm. — Unde vede d-l Stambler că Domnul «s'exprime avec enthousiasme sur le compte des Israélites» (p. 55)?
(8) Hrisov de înfrânare a târgoveților, 1826; *Uricariul*, XIX, p. 52 și urm.
(9) *Ibid.*
(10) Hurmuzaki, *Supl.*, I³, pp. 80—1.
(11) *Mémoire sur l'état actuel de la Moldavie en 1787*. București 1902.

XVIII-lea, cuprinși în bresle de supuși, de clienți ai Cămării Domnești, proprietate rentabilă a principilor, ajung a fi acum meșteșugari liberi, fără vreo asociație forțată de corporație, cari, pe o vreme când se schimbă casa, mobila, haina, încălțămintea, acoperirea capului, concurează înverșunat pe meșterii noștri, pe cari breasla începeà să-i încurce, și ajung a-i înlocuì aproape cu totul.

Incă din 1786, ordonanța imperială din 20 Martie, care cereà ca Evreii să poată dovedì un capital, în bani sau imobil, de măcar 250 de florini, făcù să năvălească asupra Moldovei încă un stol de Evrei săraci (1). Răsboiul din 1789—91, în cursul căruia Austriacii ținură ocupată ani de zile Moldova de Vest, până din jos de Roman, și mai târziu toată Țara-Românească (2) și Oltenia, ajută mult la acest nou și puternic aflux de Galițieni. Șase din acești negustori fură uciși în Muntenia de Arnăuți, la 1790 (3).

Indată după încheierea păcii din Siștov acești imigranți, «Evrei mizerabili», spune chiar Internunțiul «pe cari Austriacii nu voiau odată să-i mai ție în Bucovina» (4), străini căsătoriți cu Evreice din Moldova și supuși sarcinilor țerii, se gândesc a se pune subt protecția Agenției, ca să capete sprijin în desele lor conflicte cu localnicii, provocate, spune însuș reprezentantul austriac, nu numai de antipatia religioasă a locuitorilor invadați, ci și «de caracterul gâlcevitor al Evreilor, împărtășirii lor simpatetice *(sic)*, adesea exagerate la tot ce privește pe un Evreu, necinstei, adesea dovedite, a Evreilor față de creștini (5)». N'aveau pașapoarte în regulă, cei mai mulți dar înfățișau certificate de proveniență dela frații din Sniatyn, Horodenka și Stanislau (6). Dacă nu fură primiți toți în această situație asigurată de *sudiți*, «Unterthane», de unde li vine și porecla de *târtani*, unul în fiecare familie nu lipsià, și câte odată se botezà vreo soră, pentru ca să fie legături în toate părțile. Numele se schimbà la luarea sudiției (fratele lui Avram *Moise* se cheamă Iosif *Lisse*), pentru a se pierde mai ușor urma în caz

(1) Mărturisire a agentului austriac din Iași, *Documente Callimachi*, I, pp. 50 (9), 54 (13).

(2) Aici Evreii sunt pomeniți, în București, după Turci, la 1773 *(Studii și documente*, I—II, p. 310).

(3) *Ibid.*, VIII, p. 112 (32).

(4) *Documentele Callimachi*, I, pp. 513 (163), 514 (165).

(5) *Ibid.*, p. 283.

(6) *Ibid.*, pp. 50—1 (9), 54 (13). Evreii din Zurawna figurau între creditorii boierilor Moldoveni (Iorga, *Din Ținuturile pierdute. Boieri și răzeși în Bucovina și Basarabia în cele dintâi decenii după anexare*. București 1912, din *Analele Academiei Române*, XXXV, p. 42 și urm.).

de judecată. Pe cei odată înscriși în liste, pe «Evreii germani», cari-și aveau starostele și hahamul lor anume, Agenția-i apără, bine înțeles, când vreun ispravnic sau alt agent al Domniei se atingeà de averea sau de persoana lor (1).

Se adauseră în curând Evreii ruși, Evreii prusieni și chiar, ca la Botoșani, Evreii francezi (2).

La 1796 Domnia trebuì să iea măsuri. Ea despărțì pe Evreii săi, dându-le hrisovul după care se numiră *hrisovuliți* și cerându-le în schimb pentru autonomia lor fiscală plata a 16 pungi (8.000 de lei) pe an, pe lângă 8.000 ai «angariilor», cotul de postav al Cămărașului și venitul dela cârciumi al Agăi. O creștere de bir, «cu ceea ce se va cădè» se impuse însă în Iulie 1804, și Domnul Alexandru Moruzi, o hotărî: Divanul legitimează măsura prin aceea că Jidovii cu hrisoave atrag zilnic pe alții, cari «să adună mulțime din toate părțile» și «s'au umplut toate târgurile», «cari nimica alta nu folosesc decât numai că pricinuesc în mare scumpete zahareaua», cei săraci căzând chiar povară celorlalți (3). In acelaș timp se luau măsuri pentru oprirea imigrației, înștiințându-se și guvernul austriac (4). Sudiții găsiră condițiile celorlalți bune și se învoiră a face parte din tovărășie, aducând la olaltă cu ceilalți daruri Cămărașului și Agăi, precum făceau în Muntenia numai raialele (5). Deoarece însă această sumă se scoteà, după vechea datină, de pe taxa prelevată asupra cărnii *cușer*, «pământenii» și «sudiții» se luară la ceartă, trimețându-și anatemele rabinilor respectivi și încercând cei dintâi a închide căsăpia celorlalți (6). Birul «hrisovuliților» se plătià în patru rate: la 1806 fiecare erà de

(1) *Documentele Callimachi*, I, pp. 70—1 (28), 97, 139 (88), 255 (200), 283; II, p. 329, no. 2.

(2) *Studii și documente*, VII, p. 146 (97, 99): «supusa franțuzească Rifca Jidoafca, a lui Iancăl».

(3) *Uricariul*, I, pp. 16, 25. Aceasta se face și «spre ușurarea locuitorilor: la oarecari greutăți nu prind ei cât de puțin, din pricina arătatelor hrisoave.»

(4) R. Rosetti, *Arhiva Sanatorilor din Chișinău*, în *Analele Academiei Române* XXXI, p. 401 (43). Domnul erà îngrijat de subita creștere a arenzilor.—In răsboiul din 1806, Evreii din Mohilău făceau prin Moldova transportul de provizii, luând la întors, cu privilegiu dela Guvern, sare ieftină (*ibid.*, p. 513=155). Un Bercu Herșcovici antreprenor de sare; *ibid*,. p. 711=131. Evrei din Chișinău, *ibid.*, p. 706=126. Ei fac și furnituri la spitale; *ibid.*, p. 720=140. Exportă salitra; *ibid.*, XXXII, p. 77=117. Evrei bătuți la falangă de Ruși; *ibid.*, p. 32=72.

(5) Hurmuzaki, X, p. 530.

(6) *Documentele Callimachi*, I, pp. 75—6 (31), 78 și urm., 97, 114, 139 (80), 281 și urm. (220).

11.363—16.933 de lei(1). Mai târziu el scăzù însă la 5.000(1813—14), pentru a se ridicà peste puţin la 9.150 (2).

Pe aceşti vechi Evreii îi mai întâlnim în mica lor prăvălie cu de toate cele, ori după taraba cârciumii lor dela oraş. Avem actul prin care se numeşte de Domn la 1801 starostele unui târg oarecare, scutindu-l de «dări şi angării» şi îndatorindu-l a primì dela ispravnici poruncile domneşti, cu voia de a pedepsì pe recalcitranţi «cu pravila legii noastre» (3). Incă din 1800 şi 1804, şi «străinii iubitori de turburări» fuseseră supuşi haham-başei (4). In Botoşani mai ales menţiunile lor nu încetează. La 1794 apare Calman Jidovul cu casele lui; în 1802 doi alţii, cari ieau pe 15 ani casele lui David Goilav, cu 380 de lei înainte, sunt agenţi ai imigraţiei celei nouă (5). Aceeaş vieaţă de certe, de zapise măsluite, de iscălituri —şi de Mitropoliţi— falsificate, ca în cazul dela 1794 al lui Israil, ce are judecată cu Calman (6). Osebiţi de coreligionarii lor subt raportul fiscal, ei răspundeau Cămării, ca «hrisovuliţi din târgul Botoşenilor», 450 de lei pe lună (7). Când oraşul căpătă, în 1819, un larg privilegiu de cârmuire prin organele sale, se recunoscù, pe lângă «*tagma* boierească» şi «tagma neguţtorească creştină», cu «lăcuitori moldoveni», *breasla* Armenilor, *breasla* Jidovilor, fiecare cu cassierul ei (8). In faţa lor se ridicară însă atunci, ajutaţi de câte un localnic, «adevărat târgoveţ, unde sănt născut şi crescut şi unde îmi sănt acareturile şi interesurile», ca Laba Faibiş, «prihănitor şi pricinuitor de smintele», ceilalţi, «Jidovii sudiţi», ca Bercu Lozisanul, «striinii supuşi, de puţină vreme adunaţi în Botoşani», cari refuză a plătì, după doi ani de primire, taxa de holercă. Ei «se găteau de Eşi» de plângere la Domn, şi trebuiră măsuri aspre pentru a-i stâmpărà, Faibiş fiind ameninţat şi cu «depărtarea din târg» (9). Un Nathansohn, un Ohrenstein, pe cari-i găsim la 1823(10),

(1) *Studii şi documente*, VI, pp. 199—200.

(2) *Documentele Callimachi*, II, pp. 135, 156. Erau şi «Armeni cu hrisov»; *Studii şi doc.*, VI, p. 199.

(3) *Uricariul*, VI, pp. 125—6.

(4) *Ibid.*, III, pp. 278—80.

(5) *Studii şi doc.*, VII, pp. 134—6 (1.794).

(6) *Ibid.*, pp. 134—6 (49), 140 (67).

(7) *Ibid.*, VI, p. 199.

(8) *Ibid.*, V, p. 284. Ei cer cu ceilalţi orăşeni a se aduce tulumbe (pompe); *ibid*,. pp. 271—2 (171).

(9) *Ibid.*, pp. 266 (165), 267 (166); cf. *ibid.*, p. 669 şi urm. şi *ibid.*, VII, p. 146 (99).

(10) *Ibid.*, p. 147 (102).

fac parte din categoria noilor veniți. Nici o categorie de Evrei, nici cealaltă nu fu admisă, ca Armenii, la paritate în conducerea orașului.

Aș vedeà—și după nume—tot Evrei de cei noi în o parte măcar din proprietarii dughenilor evreești din Chișnău și alte orașe basarabene (1), din Huși, unde au sinagogă (2), din Dorohoiu: Herșcu Mităr (3), din Focșani, negustorul de lână Leiba David (1803) (4), din Roman, unde inventează pe acest timp un act din vremea lui Ioan Vodă cel Cumplit, în care episcopul de Roman, Gheorghie, e arătat ca ars de Domn după plângerea lor (5). Despre «Evreii despoiați în răscoala din Galați» la 1797 se spune că erau sudiți (6), ca și Marcu, cumpărător de porumb, în 1815, dela un boier din Neamț (7), ca și David Leiba, care face o sticlărie la Comănești (Bacău) și dă faliment, păgubind 13 creditori (8). Dacă Evreii se creștinează în București, la începutul veacului al XIX-lea (9), sunt de sigur Spanioli, dintre cei cari, după mărturia lui Raicevich (10), aveau, pe la 1760, două sinagoage. Insă cei cari, pentru bănueala unui omor ritual, sunt atacați, în 1801, de mulțimea bucureșteană, apărați fiind de Agie (11), par a fi dintre Polonii, nesuferiți tuturora, pe cari Guvernul muntean îi primì la 1794 (12). Căci în 1804 (13), apoi în 1815 acuzațiile revin, acum înpotriva unui Wolf Tettelbaum, care izgonit odată de Agenție, se întorsese pentru a întemeià o casă de desfrâu (14) și la urmă provocă o gravă ceartă

(1) *Ibid.*, XXI, p. 118 și urm. Cf. Iorga, *Basarabia noastră*. București 1912.
(2) Schwarzfeld, *l. c.*
(3) *Studii și documente*, VII, p. 154 (10).
(4) *Ibid.*, VIII, p. 86 (36).
(5) Schwarzfeld, *l. c.*, p. 1 și urm. Cf. *Documentele Callimachi*, I, pp. 513—4 (163, 165).
(6) *Ibid.*, II, p. 525, nota 1.
(7) *Ibid.*, I, pp. 519—20 (218).
(8) *Ibid.*, I, p. 558 (290).
(9) *Studii și documente*, I—II, p. 371.
(10) *Osservazioni*, pp. 245—6. La 1780 Sulzer, I, p. 150, scrie: *In der Walachey befindet sich von denen so teutsch sprechen, ausser denjenigen die zu Bukurescht sitzen, schachern oder geringe Handwerke, als Klämpnerey u. d. gl. treiben, und ihre Synagoge haben, sehr wenige, und eigene Häuser hat meines Wissens keiner.* La Craiova găsim în 1820 pe Evreii Șerban și Avram; *Studii și documente*, VIII, p. 89. V. și Hurmuzaki, XI, p. 497 (67).
(11) *Studii și documente*, I-II, p. 91 (89), XVIII *(Corespondența lui D. Aman)*, p. 33 (84); Urechiă, *Istoria Românilor*, VIII, pp. 19—21.
(12) Urechiă, *l. c.*, V, p. 321.
(13) *Ibid.*, *l. c.*, VIII, p. 637.
(14) «Ein öffentliches, allen Ausschweiwungen gewiedmetes Haus; *ibid.*, I—II, pp. 357—8.

între reprezentantul împărătesc și episcopul catolic, la care se adăpostise subt cuvânt că, fiind aplecat la convertire, îl prigonesc coreligionarii (1). Și mai târziu în fruntea negoțului evreesc din București stau un «Erșăl» (Herschl) Finkelstein și alții, cari scriu însă românește marei case Hagi Constantin Pop din Sibiiu (2). In 1818 clerul muntean, care ceruse, în 1813, a se luà aceeaș măsură ca în Moldova, în 1804, cu privire la slugile creștine ale Evreilor (3), se plângeà Mitropolitului de continuele încălcări evreești (4).

Pe lângă negustori și cămătari, cari strică prețurile și «ucid comerțul, descurajând pe puținii negustori cinstiți cari ar vrea să-l facă să înflorească» (consulul francez Parant, Iunie 1798) (5), meșterii «europeni» făceau din fugă lucru de tot felul: odată «postăvari» (6) ori fabricanți de «răsuflători la o samă de ferestre dela Curte», ca în 1806 (7), tapițeri la reședința lui Scarlat Callimachi (8), altă dată, ca pietrarul Moscul Schifter și Leiba Dulgherul, lucrând case negustorilor din Botoșani (1816) (9), ori rochii de mireasă pentru fetele de boieri (1824) (10), ori ghete, ca Evreii din Focșani (1806) (11). Dar ei izbutiseră a se strecurà iarăș în sate, — unde-i semnalează călătorul englez Adam Neale,— cu ajutorul boierilor lacomi de arenzi mari. La 1793, acel care luase pe un an «orânda băuturii» și a morii, precum și a unor «părți de moșie» la Căbuji și Țolești (Suceava), se învoià cu nescrupulosul proprietar, Ienachi Cantacuzino, că, «de va fi poruncă gospod ca să se scoată Jidovii de prin sate, după tocmeală să fie îndatorit a-și tocmì crâșmar la orânzi și a-și țineà orânzile până la împlinirea anului cumpărat, plătind dumisale banii deplin» (12). Incă dela 1806, în locul măsurii de care se temeà arendașul lui Ienachi Cantacuzino, se recunoșteau oficial «Jidovii orândari de prin sate», puindu-i să dea bir la un loc cu «târgoveții», cu

(1) *Ibid.*
(2) *Ibid.*, VIII, p. 91 (89).
(3) *Ibid.*, X, p. 41.
(4) *Studii și documente*, I—II, p. 382 (56).
(5) Hurmuzaki, *Supl.*, I², p. 184.
(6) *Uricariul*, III, p. 279 (Iosif Postăvariul, în 1823, unul din fruntașii comunității ieșene).
(7) *Studii și documente*, VI, p. 205.
(8) Hurmuzaki, X, p. 77 (97).
(9) *Studii și documente*, VI, p. 145 (92).
(10) *Ibid.*, XX, p. 198.
(11) Schwarzfeld, *l. c.*
(12) *Studii și documente*, VII, p. 254 (162).

«mahalalele» (1). In această calitate ei erau priviți ca sudiți, și nu ca Evrei, siliți însă, ca și aceștia, a se supune ispravnicilor și a observà «privilegiurile păzite de obștie la acest feliu de pricini», după ordinul domnesc din Aprilie 1803 (2). Căci la 18 Maiu 1804 se hotărîse, în urma plângerilor pentru «nu puține asuprelnice supărări» făcute țăranilor și consinderând că «e cu totul împotriva legii creștinești și a Domniei Noastre bunăvoință de a avè Jidovii prin chipul acesta stăpânire asupra creștinilor», că evreii nu mai pot «prinde locul stăpânului moșiei și puterea stăpânirii asupra venitului», păstrând dreptul de a aveà «orânzile băuturii» (3). Un imaș e luat în arendă, de fapt, la 1816 (4). Sau Leiba Jidovul iea în al doilea rând arenda Șcheii (Roman) și «încarcă cu sume de bani pentru băutură pe locuitori», sechestrându-le fără știrea ispravnicilor «vite și alte lucruri», deși Cârmuirea luase măsură de a nu se credità pentru băutură decât până la o anumită sumă: 15 bani fruntașul, 10 mijlocașul și 5 codașul (5). Din acelaș județ vine plângerea unor țărani, cari înșiră creșterea tuturor sarcinilor, stricarea obiceiurilor și maltratările din partea arendașului evreu, pe care administrația îl înlătură îndată (6). Un Șmil Focșăneanul e la 1824 arendaș la Liveni, pe trei ani, cu 2.000 de lei dați înainte (7). Mai târziu acelaș «Șmil Focșăneanu, supus austriecesc din Fălticeni», iea în arendă pe șapte ani și Săvenii dela Constantin Canta, înainte de 1827 (8). In timpul războiului din 1806—12 între Ruși și Turci, găsim ca arendași ai moșiilor luate de Ruși în raiaua Hotinului, și supuse de ei tot administrației moldovenești, Evrei (9). Cei din Herța pretindeau chiar că au dela înaintașii lor dreptul de a ținea moșia târgului în arendă (10). Evreii cumpărau, împotriva datinei arătate lui Enzenberg, vii la Odobești (Lupul Jidovul în 1804) (11). Străbăteau satele pentru a tocmì

(1) *Ibid.*, VI, p. 200.
(2) *Uricariul*, IV, pp. 154—5.
(3) *Ibid.*, pp. 176—7.
(4) *Studii și doc.*, VII, p. 525.
(5) *Documentele Callimachi*, I, p. 536 (253).
(6) *Analele Academiei Române* pe 1913, memoriul «Ostași la Prut», ultimul n-r.— Orândari pe la Folticeni, *Studii și doc.*, XX, p. 196.
(7) *Ibid.*, p. 297.
(8) «Jădovii ce au ținut moșiile de la Hotin în orândă» ; *ibid.*, VI, p. 206.
(9) *Documentele Callimachi*, I, pp. 494—9 (186). Cf. *Studii și doc.*, XXI, p. 213 și urm.
(10) *Ibid.*, VII, p. 263 (199).
(11) *Ibid.*, p. 68 (71).

potaş (cei din Suceava şi Cernăuţi), ori pentru a face lucrări de tâmplărie (1).

V.

Dela 1812, în principatul Moldovei, lipsit de judeţele basarabene, având acum aceleaşi sarcini cu mijloace mai puţine, taxa anuală de 8.000 de lei, cu daruri de alte 8.000, fu ridicată la 28 000. Deşi venitul cărnii cuşer eră simţitor mai mare, ajungând la 32.000 de lei, totuş sudiţii se plânseră la Agenţie, care refuză să le iea parte, insistând asupra vinovăţiei lor în conflictele ce au cu administraţia (2). La 1816, 20.000 de Evrei poloni izgoniţi de guvernul rusesc stăteau gata să năvălească în Moldova. «Dar Domnul (Scarlat Callimachi), departe de a voì să împoporeze această ţară», scrie Agentul austriac, «cu un aşà de mare număr de vagabonzi, a dat cele mai aspre porunci pentru a li se oprì intrarea în ţară» (3).

Aceasta eră situaţia Evreilor în amândouă Principatele la izbucnirea mişcărilor revoluţionare din 1821, cari pregătiau o nouă stare de lucruri, ce eră să ducă, şi pentru dânşii, la regimul Regulamentului Organic.

In cursul turburărilor provocate de năvălirea şi aţâţările lui Alexandru Ipsilanti, Evreii din Iaşi închiseră întâiu prăvăliile şi fugiră înaintea «volintirilor». Sudiţii avură însă şi ciocniri cu dânşii, deşi cea mai mare parte căutară adăpost la consulatul respectiv. Ei apărură însă îndată pentru a luà, pe nimic, dela Turcii armatei de ocupaţie fructele din grădinile boiereşti şi altă pradă, mai scumpă decât aceasta. «Ce au fost mai bun la Turci», spune un izvor contemporan, «le-au cumpărat Jidovii şi Armenii din Roman şi din Iaşi şi din celelalte târguri ce le-au stat în cale». Dar, la plecare, în strada Evreească şi aiurea, tovarăşii de negoţ

(1) *Ibid.*, I—II, p. 143 nota 2; *Documentele Callimachi*, I, pp. 126 (78), 127 (80).

(2) *Ibid.*, p. 283.—Contract pentru luarea în arendă, în Iaşi, a unui trunchiu de carne de Evrei, *ibid.*, pp. 550—1 (550). Li se fixează preţul, numărul vitelor ce se vor tăià şi data tăierii mieilor, casele boiereşti ce vor furnizà cu carne, tariful vânzării cărnii cuşer la Evrei şi a săului la mumgii. In schimb vor aveà 1.000 de oi scutite, 100 de stoguri de fân, cărate gratis, scutire de bir a oamenilor săi, monopolul în anume margini şi ascultarea excluzivă de nazirul căsăpiilor cu care se încheiase învoeala. — La 1803 fusese în Focşani o ceartă între Evrei, cari voiau să taie vitele la un loc cu creştinii şi aceştia; Urechiă, *l. c.*, VIII, p. 636.

(3) *Documentele Callimachi*, I, p. 255 (250).

nelegiuit al Musulmanilor trebuiră să se răscumpere dela aceștia (1). Așà pățiră, de altfel, și cei din București, raialele, cari-și aveau sinagoga lor și pe cari Turcii îi băteau cu cnutul (1823) (2), ca și ceilalți, cu cari stăteau într'o continuă rivalitate (3).

Noul regim al Domniilor pământene erà însuflețit de un pronunțat spirit național, care se întărì și în prigonirea Grecilor, supuși acum ca represalii urmăririlor turcești în toate provinciile Împărăției. Evreii continuau a face, ca la Botoșani, bani falsi (4), a luà orânzile la sate, a cucerì, ca stoleri, croitori, cârciumari, pitari, olari, terenurile din jurul bisericilor, până într'atâta, încât un contemporan, îndurerat de priveliștea Mitropoliei asediate de prăvălii infecte, strigà, cu gândul la strălucirea școlilor elinești de pe vremuri, cari funcționaseră pe acelaș loc:

Acolò unde-au șezutu Theotoke și Evghene,
Astăzi vând Jidovii marfă, făcându-se tot dughene (5).

Dar oarecari măsuri de apărare se ieau acum împotriva lor, fără a se ținea seamă numai de interesele, prea mult avute în vedere până acum, ale Cămării domnești. Se opresc, la 1826, Evreii, după cererea Mitropolitului Veniamin, de a face lumânările de ceară pentru biserici, în cari ei puneau «săuri și alte lucruri pricinuitoare de mârșăvire, neiertată cu totul întru săvârșirea sfintelor slujbe» (6). In acelaș an se hotărește «să contenească lucrarea pânii pentru creștini de către Jidovi și să lipsească Jidovii din isnaful acesta» (7). Dar cea mai însemnată măsură fu aceea, din acelaș timp, prin care bunul Domn ocrotitor Ioan Sandu Sturza cerù Porții să împedice pe sudiți, între cari pomenește pe Evrei, împotriva cărora mai ales se îndreptă cererea, de a ținea «prăvălii și case de locuință cu chirie, trăind liberi, întru toate apărați de consulate», de a cumpărà, nu numai imobile orășenești, dar și grădini și vii, de a luà în arendă moșiile pe vieață, și «pentru tot neamul lor», de a face împrumuturi împovărătoare, speculând și asupra cursului schimbător al banilor, ceeace le îngăduià să capete mai

(1) Hurmuzaki, X, pp. (129), 114 (150), 163 (221), 167 (227), 173 (234), 174, 575 (30).

(2) *Ibid.*, pp. 227, 234 (303); Bibl. Ac. Rom. doc. 78/XXXIX.

(3) Hurmuzaki, X, p. 252.

(4) *Ibid.*, p. 354 (422).

(5) ***Documentele Callimachi,*** II, pp. 67—8 (149), 72 (159); Iorga, ***Breasla blănarilor,*** în aceste ***Anale,*** XXXIV, p. 27.

(6) ***Uricariul,*** V, pp. 32—3.

(7) *Ibid.*, p. 169.

pe nimic pământuri, să se ferească de toate sarcinele țerii, scutind în acelaș timp pe oamenii lor de seviciu, să provoace necontenite certuri cu negustorii și meșterii pământeni și agenții guvernului (1). Hrisovul dela 1-iu Fevruarie 1823 îndatorì pe sudiți să-și cumpere carnea dela pământeni (2). Ceeace nu împedică pe Evreii din Basarabia, recrutați în 1827 pentru întâiaș dată, să se refugieze în Moldova prigonirilor (3); când se începù recrutarea, în Moldova, la 1831, ei întețiră apoi, la Hârlău, pe țărani împotriva Cazacilor lui Chiselev (4).

Se pronunță totuș un curent de emigrație dincolo de Milcov, unde venirea lor fu însă oprită: Marele-Spătar Alexandru Ghica spuneà lămurit că ei n'au voie să intre «în nici un caz, pe când au voie a se așezà ceilalți străini, ce se îndeletnicesc cu plugăria» (5). De altmintrelea, îmmulțirea sudiților, de origine galițiană, cari străbăteau și satele, pândiți de hoți (6), fiind meșteri iefteni, și pe la mânăstiri—învelesc în tinicheà Hurezul la 1827 (7),—trebuià să îngrijească Guvernul muntean (8). Murdari, nesupuși măsurilor contra ciumei (9), gâlcevitori față de Evreii raiale, sărind și la Români, ca în 1823, pentrucă fuseseră «insultați» la sărbătoarea Cuștilor, lovind și pe oamenii Agiei, ei provoacă declarațiì ca acestea, ale Agăi: «n'au decât să se ducă de unde au venit, căci n'avem nevoie de ei, cari sunt spioni și ne trădează la Poartă; trebue să fim stăpâni aici, și vom fi» (10). In stare a cumpărà—dintre ucenicii zarafi ai creștinilor—case cu 27.000 de lei în București (11), ei pregătiau ca și la Iași la București luarea în stăpânire cu orice preț a imobilelor (12).

(1) Iorga, *Plângerea lui Ioan Sandu Sturza Vodă împotriva sudiților străini în Moldova*, în *Analele Academiei Române*, XXXV, p. 1 și urm.

(2) *Uricariul*, III, pp. 276—7; *Manualul administrativ*, p. 42. El se referă la acte anterioare, din 1800, 1804 și 1814.

(3) Hurmuzaki, X, p. 433 (522).

(4) *Studii și documente*, I-II, p. 211.

(5) Hurmuzaki, X, pp. 427—8 (515).

(6) *Ibid.*, pp. 217—8.

(7) *Studii și documente*, XIV, p. 170.

(8) Urechiă, *Istoria Românilor*, I, pp. 45, 151; XII, pp. 391-2.

(9) Hurmuzakî, X, p. 305 (377): «Cine se amestecă mai mult în toate și sunt mai murdari decât Turcii, Țiganii și Evreii?»; p. 307.

(10) *Ibid.*, p. 252.

(11) *Ibid.*, p. 375 (455).

(12) Și la Botoșani luare cu chirie a caselor lui Grigore Balș, 1833; «loc de baștină» pomenit la Târgu-Frumos în 1835); *Studii și documente*, VII, p. 149 (111); *Documentele Callimachi*, I, p. 602 nota 1.

VI.

Regulamentul Organic, care derivă în cea mai mare parte din desvoltarea proiectelor constituționale ale boerilor noștri, mai ales ale celor din Moldova, așează pe Evrei între străinii pe cari numai Adunarea Obștească îi puteà împământenì, pentru meritele deosebite față de țară. Ținând seamă de aceea că «Jidovii sunt împrăștieți prin Moldova», că, «numărul lor crește din zi în zi», că «cea mai mare parte din ei trăesc cu vătămarea interesurilor pământenilor, folosindu-se de toate mijloacele speculațiilor, cu scăderea industriei și a fericirii obștești», se hotărî catagrafia lor, păstrarea celor cu stare și expulzarea pentru totdeauna a celor ce, neavând un «meșteșug folositor», «trăesc fără căpătâiu» (1).

Și în această epocă vedem însă pe Evrei desvoltându-se în dauna elementului creștin indigen pe toate terenurile atacate până acum de dânșii. Un act oficial din Moldova arată că ei au toate prăvăliile stradelor principale din Iași: «Ulița Mare, începând dela Curtea Veche, până la marginea Copoului, Ulița Academiei, a Consulatului rusesc, a Curții Domnești și a Teatrului până la Ulița Golia, apoi ulița care începe dela Sf. Ioan în față cu Paladi, ulița Hatmanului Alecu Roznovanu, ulița Sf. Spiridon până la Cabinetul Natural»; la o mie de prăvălii aparțineau în 1843 creștinilor numai 15 (2). La Botoșani breslele se desfac, din concurența lor, și blănarii se plâng Domnului, Grigore Ghica, în cuvinte mișcătoare că «dela o vreme nația evreească, aceea ce cu semeție se amestecă fără îndrituire în toate, s'au nărăvit a intrà și în acest meșteșug», smomind calfele, nu pentru a le învăță (3), ci pentru a ruinà pe patronii lor, «împedicând alișverișul», aducând pe breslași la cerșitorie (4). La Iași, unde ei formează pe la 1848 două treimi ale poporației, în mâna lor e totul: camăta, misitia, comisionul, cărăușia, zidăria, lemnăria, fierăria, tapițeria, croitoria, pe cari «le fac rău pe toate, dar fac tot» («ils font tout mal, mais ils font tout») (5). In Bârlad erau pe la 1820 numai vreo zece case jidovești față de

(1) Cap. III, art. 94.

(2) Neugebauer, *Die Donaufürstentümer*. Breslau 1859, pp. 93—4.

(3) Cum crede d-l Schwarzfeld, *l. c.*

(4) «Din singura pricina Evreilor, a cărora răutate și aerului este nesuferită»; Iorga, *Breasla blănarilor*, *l. c.*, p. 33.

(5) Raport al consulului francez din Iași, Guéroult, în *Anul 1848 în Principatele Române*, I. București 1902, pp. 212—4.

o mie creştine; acuma acestea din urmă pare că s'au topit. In Roman rezistenţa episcopiei, atacată şi cu acte false, e complet sfărâmată. Pretutindeni e aşà.

Şi arenzile, până la Regulamentul Organic, şi cu toată oprirea Regulamentului, cad pe încetul în mânile lor. La Botoşani ei se asociază şi cu Armenii pentru a le luà (1). Proprietarii sunt buni bucuroşi de câştig mare fără muncă; doar de-şi asigură în contracte ocrotirea oamenilor Curţii şi ai bisericii, unde le dorm înaintaşii (2).

Apărarea ţerii se făcù în chipul cel mai stângaciu de Guvernul lui Mihaiu Sturza, care aveà şi temerile sale politice şi apetiturile sale personale. Se înviară în Moldova anilor 1840 vechile măsuri aplicate cevà mai bine în Austria lui Iosif al II-lea, măsuri asemenea cu acelea pe cari le luà şi Rusia lui Nicolae I: acte de legitimare, «închezăşluire», cerere de a-şi arătà existenţa capitalului şi exerciţiul profesiunii, supunerea călătoriilor dintr'un loc în altul la un permis administrativ, ameninţarea cu expulzarea (3). Se căutà, în 1847, a se aduce părăsirea vechiului port galiţian cu perciuni, barbă, pălării de pâslă şi papuci. De aici nu rezultară Evrei mai puţini, dar fără îndoeală funcţionari mai bogaţi.

Din potrivă Mihaiu Sturza a fost învinuit, cum se ştie, că a favorizat imigrarea altor elemente fără folos pentru ţară. «Cine a fost acela», se spune într'un memoriu al tinerilor revoluţionari, «care a dat proiectul Obşteştii Adunări pentru a se hotărî luarea la oaste şi din naţia israelită şi care, ca să nu puie în lucrare această legiuire, a luat apoi mită dela Israeliţi 40.000 de galbeni?» (4). Un Gălăţean observă: «Inălţimea Sa a îmbrăţoşat pe Greci, şi mai cu seamă pe Jidovi, de i-a pus asupra bietului Moldovan» (5). In sfârşit alt «memoar» semnalează că 30.000 de galbeni au fost daţi de «o tovărăşie de Jidani», «pentru ca să facă nepedepsit contrabantul rachiului» (6).

Căci e vremea clasică a aşezării pe moşiile boierilor, câştigaţi acuma cu totul de luxul apusean, a unui număr de Jidovi pentru

(1) *Studii şi documente*, VII, p. 150.

(2) *Ibid.*, XX, p. 118 şi urm.

(3) Amănuntele în Schwarzfeld, *l. c.*, p. 148 şi urm., şi mai ales în Verax, *La Roumanie et les Juifs*, Bucureşti 1903, p. 78 şi urm.

(4) *Studii şi documente*, XVIII, p. 14.

(5) *Ibid.*, p. 25.

(6) *Uricariul*, VIII, p. 154. Răspunsul Domnului, *ibid.*, IX, pp. 14—5.

a face târgurile, cu caracterul absolut evreesc. Incă subt Ioan Sandu Sturza, Ioan Greceanu capătă voie a-și face târg la Drăgușeni în Covurluiu (1). Din satul Totoiești răsare astfel Podu-Iloaii (2), din Frumușica Botoșanilor se face la 1845 cloaca de astăzi (3); din Negreștii Vasluiului un popas de străini; pe locul dela hotar al Domnului însuș se înființează Mihăilenii, al cărui act de fundație se păstrà la suditul Marcu Zaharia, prigonit pentru aceasta (4). Și cu zecile se numără aceste așezări de exploatare și depravație, cârciumă lângă cârciumă, cu sticlele de rachiu de cartofi și alte otrăvuri, în tot cuprinsul Moldovei, istovind o rassă pentru hrănirea viciilor «civilizate» ale clasei dominante.

Erau acești oameni, al căror număr se ridicà în 1848, după socotelile lui N. Suțu, la 11.056 familii (5)—în Iași avem la 1845 aproape 7.000 de capi de familie (6), jumătate din poporația orașului (7)—urmașii lui Ursul, Cerbul și Drăgan dela 1700—50? Răspundem: cu siguranță nu, sau, altfel, ei își pierduseră vechiul caracter pentru a se face o apă cu năvălitorii, Evrei germani din Galiția. La 1856 consulul francez Place scrie: «In fiecare zi intră Evrei cu miile în Principate, și mai ales în Moldova. Știu dela consulul general al Austriei chiar că are în acest moment sub protecția sa peste 35.000 de indivizi de această religie» (8).

Dar mai e un argument: Evreii lui Dimitrie Cantemir nu vorbiau limba ebraică, dar de sigur cea spaniolă, ca și cei din Țara-Românească, și o puteau părăsì numai pentru limba țerii. Evreii lui Mihaiu Sturza însă, ca și imensa majoritate a Evreilor de azi, vorbesc acel jargon german, al cărui caracter (9) arată timpul foarte recent când unele elemente românești au pătruns în el. Evrei ca aceia cari în București aclamară la 1848 steagul tricolor, pe care Eliad-Rădulescu scrisese «emanciparea Israeliților» — câtevà mii în tot Principatul—și colaborau la «Pruncul Român» al lui Rosetti, un Dr.

(1) *Uricariul*, XIX, pp. 105—6.
(2) Sat în 1745, «Podul Leloaii»; *ibid.*, XX, p. 93.
(3) Schwarzfeld, *l. c.*
(4) *Uricariul*, VIII, p. 152. Cf. și *ibid*, pp. 132—3. Abuzurile unui Jidov acolo, în ceartă cu noul stăpânitor, Teodor Balș, *ibid.*, IX, pp. 11—12.—Erà vorba de a se face o școală românească, *ibid.*, p. 45, an. 1844.
(5) *Notions statistiques*, pp. 59, 61.
(6) *Manualul administrativ*, II, pp. 43—5.
(7) Sturdza, *Acte și documente*, IX, p. 311.
(8) *Ibid.*, III, p. 979.
(9) Studiat de d-l Lazăr Șăineanu.

Barasch, un cunoscut scriitor, un Hillel B. Manoach, prezident al Municipalităţii revoluţionare, donator de burse Universităţii (1), un Iscovici şi Rosenthal, prieteni ai corifeilor mişcării, lipsiau dincolo de Milcov cu desăvârşire.

VII.

Tinerii ieşeni cari încercară la 1848 o revoluţie, cari aşezară pe unul din ei, Vodă Cuză, pe tronul amânduror Principatelor, realizând Unirea, şi cari avură în mâni de acum înainte soarta nouăi ţeri România, veniau cu ideologia romantică particulară, adusă fără critică din Apus. Ca Junii Turci din 1908, ei credeau că un Stat naţional se poate întemeià prin subita înfrăţire festivă a tuturor elementelor aduse de vântul vremilor cu acel element indigen, care singur are tradiţia şi dreptul de a imprimà pecetea sa Patriei.

Incă în vremea lui Grigore Ghica, îndreptat de dânşii, se dăduse voia de a face cârciumi în sate, se redusese dreptul de expulzare la noii veniţi, se aplicase legea recrutării şi la Evrei (1852),— deşì doi ani după aceasta Evreii, cari subt Mihaiu Vodă se răscumpăraseră prin mită, căpătau pe căile ştiute, la sfârşitul anului 1854, *dreptul de a se face înlocuiţi*, plătind un Moldovean în loc (2). Fără a precizà nimic, comunitatea din Iaşi cereà Caimacamului Balş, în 1856, iscălind bancherii, în frunte cu vestitul Mihail Daniel, «reforma legii privitoare la soarta deplorabilă a obştii jidoveşti din Moldova» (3).

In şedinţele Divanului ad-hoc al Moldovei, ca şi în consfătuirile de saloane, se cerù deci primirea la cetăţenie, fără deosebire a tuturor străinilor. Cracti, în declaraţia sa de principii din 1858, cereà astfel (4) împământenirea în massă a Evreilor născuţi în ţară, «cari niciodată nu se vor fi bucurat de protecţia vreunei puteri străine» (5),

(1) El împrumută apoi Moldovei 2.400.000 lei (*Uricariul,* XII, p. 411. Cf. *ibid.*, XXIII, p. 344 şi urm.

(2) *Manualul administrativ.*

(3) Verax, *l. c.*, pp. 115—16. Acolo şi toate socotelile statistice. După Verax, care e d-l Radu Rosetti, istoricul, la 1803 erau în Moldova 12.000 de Evrei, la 1827—6.078 capi de familie (cam 24.000 deci de toţi); la 1831, 30.720, fără cei din sate şi fără sudiţi (cam 1.500. De atunci d-sa fixează creşterea de 64.5 la sută. La 1859 erau aproape 120.000. In Muntenia, la 1831 nu erau nici o mie de familii.

(4) *Studii şi documente,* XII, p. 97 ; şi în *Uricariul,* XVII, pp. 413—15. Cf. declaraţia lui Iancu Strat, *ibid.*, pp. 411—13.

(5) *Ibid.*

ceeace, adaugem, erà și o lovitură ce se dedeà Austriei, dușmană a Unirii și care ţineà în atârnare de dânsa miile de sudiţi — 100.000 încă după 1870, — una din principalele raţiuni de a fi ale Agenţiei. Nu odată Kogălniceanu însuș a făcut declaraţii în acelaș sens (1), pe cari cu firească recunoștinţă le înseamnă aceia cari, în vremea noastră, duc lupta pentru aceeaș naţionalizare în bloc pe tema umanitarismului — neaplicată însă și ţăranului, minor economic și politic, exploatat până la stingere de mica burghezie evreească.

Congresul dela Paris însă nu înţelese, cu toată predomnirea ideilor «umanitare» în Franţa și Anglia, a da unei ţeri nepregătite pe care erau s'o ocupe și s'o turbure chestii interne și externe așà de grele, și în rândul întâiu organizarea elementului naţional, un număr de câtevà sute de mii de cetăţeni, dintre cari cel din urmă aveà mai multă independenţă economică decât marea majoritate a ţăranilor. Ea mărginì la creștini exerciţiul drepturilor politice.

Totuș se luptà pentru realizarea programului radical, și avem probe documentare de interesul permanent și puternic pe care-l arată celor câţivà Evrei bogaţi (2), cari voiau să se arunce în politică, Rothschild din Paris el însuș. Nu fără legături cu Austria, apărù în ajunul convocării Divanurilor ad-hoc o foaie în evreește *(en langue hébraïque)*, a sudiţilor împărătești care se oprì odată cu stabilirea asprei censuri din Septemvrie 1856, dar reapărù, ea singură, pe când toate cele românești erau interzise, în timpul crizei, continuând să apere, cu banii sudiţilor, interesele acestora (3). Nu e de mirare deci că încă din 1860—apoi la 1865— Cuza Vodă anunţă un proiect de «emancipare graduală a locuitorilor de cult mosaic» (4). Totuș Codul civil din 1862 nu făceà altcevà decât, în legătură cu articolul 46 al Convenţiei, permiteà împământenirea individuală prin Consiliul de Stat după trecere de zece ani dela prezentarea unei petiţiuni către Domn. Când fu vorba de a li se

(1) Dar în profesia de credinţă din 14 Fevruarie 1857 orice aluzie la această «reformă» lipsește; *ibid*, VIII, pp. 225—8.

(2) Sturdza, *l. c.*, VII, p. 265; IX, pp. 57, 322—3, 326, 333, 358—60.

(3) *Uricariul*, XIII, p. 109. Foaia a continuat, în editura lui Teodor Codrescu și cu tiparul lui Moise din Roman, apoi a lui Hirsch Goldner, până la 1871, cu întreruperi în 1860—7, 1867—71. V. Nerva Hodoș și Sadi Ionescu, *Publicaţiunile periodice românești*. București 1913, p. 363. Urmă «Gazeta romanä-evreïaskä» din Iași (1859), a lui M. Feldman și «Timpul de vorbit» din București (N. Poper și Kahane) (și în dialect; *ibid.*, la aceste titluri.)

(4) *Mesagii și proclamaţii*, Vălenii-de-Munte, 1910, pp. 27—8 și aiurea.

acordà Evreilor şi drepturi comunale—în Iaşi ei aveau, cum s'a spus, cele mai multe case cu prăvălii (1),— se rezervă «proba sentimentelor şi moravurilor lor româneşti», acordându-le dreptul de a alege numai dacă au gradul de ofiţer în armată—caz extrem de rar, dat fiind că ei nu doriau, cum o dovediseră în 1840 şi 1854, a face serviciul militar, — dacă au diploma de Colegiu sau de Facultate, în ţară ori peste graniţă, cu recunoaştere de autorităţile în drept ale României—abià la 1848 îşi trece teza întâiul medic evreu, Landerberg, care e oprit apoi de a profesà, fiindcă ascunsese un omor (2)—şi dacă au întemeiat o fabrică sau manufactură întrebuinţând măcar 50 de lucrători. Nu ştim ce s'a ales de fapt din această concesiune: credem însă că nu ne înşelăm în afirmaţia că până ce, la 1882, se luă ca bază a listelor de electori pentru comună aceea a electorilor pentru Parlament, marea massă a populaţiei evreeşti, care n'aveà nici o aspiraţie politică, a rămas indiferentă la dânsa şi că aceia cari puteau beneficià nu s'au prezentat în Moldova,— fiindcă nu existau.

Cum se face că la 1866 o irezistibilă mişcarea în opinia publică aduse introducerea în Constituţie a articolului 7 ?

Printr'o schimbare de direcţie în cugetarea politică. Vechiul liberalism romantic erà în dispariţie, credincioşii lui chiar prefăcându-se în oameni practici, cari procedau potrivit cu nouăle realităţi naţionole. Dacă în tineretul întors din Germania— d-nii Maiorescu şi P. P. Carp— domnià un nou curent de ideologie filozofică în sens «general uman», şcoala întemeiată în Moldova de Simion Bărnuţ pusese bazele unei politice naţionale, şi oricât de greşite ar fi fost unele puncte subsidiare ale doctrinei, această politică erà singura care puteà da atunci adevăraţi credincioşi. Ei cereau o Românie pentru toţi Românii, dar înţelegeau că această Românie trebue să fie ea însăş perfect naţională. Incă dela 1862, «Comi-

(1) Cf. Xenopol, *La question israélite en Romanie* (din «La Renaissance latine»).

(2) Dr. Crăiniceanu, *Literatura medicală românească*, Bucureşti 1907, p. 25. Finkelstein, Friedmann, Lebowitz promovează la 1870 şi Moscovits după această dată. Dr. Lippe politician fanatic cu legături în Galiţia e licenţiat din 1864; *ibid.*, p. 282.

Intre medicii moldoveni dela 1842, Emanoil Fränkel pare a fi Evreu (*Uricariul*, XXI, p. 439). El şi alţii promovaseră în străinătate, fiind străini ei înşişi: Ion (?) Finkelstein, Moritz Finkelstein, Bernahard Landau, Isac Skrob, Bernhard Kalmann, Isidor Bernfeld, Joseph Max, Adolf Blaunstein, Abraham Manzel, Joseph Lefler, David Meţis.

Intre profesori, numai Samuil Botezatul, în Moldova lui Mihaiu Sturza, pentru limba germană.

siunea consultativă atingătoare de înflorirea Iașilor» — din care făceau parte și șase delegați ai corporațiilor — cereà să înceteze «colonizarea orașului de Israeliți prin încetarea colonizării furișate, dar tolerate, a întregii țeri» —Iașul fiind «inundat, debordat de Evrei, supuși străini și fără nici o legătură cu țara»,— și aceasta în folosul «comerțului ce a mai rămas neînstrăinat din mâinile Românilor» (1).

La 1867 măsuri contra vagabonzilor din Moldova, aplicate nedrept și brutal de o administrație nepregătită, — se vorbì de o înecare la Galați a câtorvà Evrei refuzați de autoritățile turcești— cauzară, în urma denunțurilor venite din țară, o mare emoție în Franța lui Crémieux, pe care Prințul Carol trebuià să se sprijine. Un Francez, Desjardins, călătorì atuncì anume în Moldova pentru a vedeà cum e acea populație pe care Europa o considerà ca pe niște Maroniți fără noroc, prigoniți de furia Drusilor români. In cartea sa, *Les Juifs de Moldavie*, el descrie o populație asiatică, «străină țerii prin naștere, ca și prin voință, moravuri, spirit și limbă», «acaparând tot micul negoț prin îndustria sa, tot banul prin dibăcia și economia sa, popor străin în țara a cărei sevă o storc, alcătuind un Stat în Stat», în mare parte fugari din Rusia, «calici conrupători, cari cumpărau o patrie provizorie și cuceriau un adăpost», în «Canaanul cametei». Moldova, «unde întri totdeauna cu punga în mână». Nu vreau să fie soldați și, cu toate că școlile și spitalele românești le erau deschise—cum, cu fireasca favorizare a elementului indigen, le sunt și azi,— se îndărătniciau a se păstrà și în această privință ca popor izolat. Și autorul unui articol publicat în «Revue des deux Mondes» pe 1868 recunoaște că «numărul Evreilor a crescut mult în Moldova» — după revoluția polonă și urmările ei,— «și tot vin zilnic din Galiția și din Rusia: numărul lor e socotit la 400.000» (2).

Urgența unor măsuri de prezervație erà așà de mare, încât acela care în 1868 dădù ordin să nu se lase așezarea cârciumarilor evrei în sate fu Kogălniceanu însuș, idealistul tovarăș al lui Vodă Cuza idealistul, și el apără cu elocvență, față de amenințătoarea presiune străină, dreptul României de a cruțà micul avut și sănătatea primejduită a sătenilor săi, puterea cea adevărată a Statului și a nației. Intr'un interview acordat reprezentantului foii «Deutsche Zeitung» la 1877, Ioan Brătianu, la rândul său, făceà declarații clare

(1) *Uricariul*, XI, pp. 392—3.
(2) Și *ibid.*, XIII, p.. 238.

cu privire la calitatea naţională şi morală a Evreilor, cari cereau drepturile în massă sau pentru cari ele se cereau de filantropii Apusului: «Sunt Evrei de naţionalitate rusească, de calitatea cea mai rea... Din zece contravenitori la impozite, nouă erau Evrei... Fiecare Evreu din clasa de jos se declară, îndată ce are un conflict cu autoritatea locală, supus austriac. Avem la noi Evrei ce au venit din afară pentru a scăpà de conscripţia militară... Nu vreau ca România să devie un refugiu de răi cetăţeni... Intoleranţa religioasă, atât mie cât şi ţerii mele, e cevà necunoscut» (1). In sfârşit C. Negri se exprimà la 1869 astfel despre Evrei: «Jidovimea, adică a şaptea parte din poporaţia noastră totală, este cea mai tristă lepră cu care ne-a osândit slăbiciunea, neprevederea şi venalitatea noastră», şi el înţelegeà o soluţie *numai* în favoarea «celor înstăriţi şi vechi din ţară», cu excluderea miilor de vagabonzi: «după ţara noastră trebue să ne fie şi politica, iar nu după cele străine» (2).

Totuş intervenţiile străine, hrănite de elementele evreeşti bogate din ţară, nu se opriră. In 1878, ele puseră condiţii recunoaşterii independenţei, câştigate cu jertfe de sânge, a ţerii şi grămădiră umilinţe asupra României independente, care nu se puteà sinucide, dând politiceşte jumătate din ea în puterea Evreilor moldoveni, dispuind de capitaluri şi uniţi printr'o admirabilă solidaritate de rassă, dar lipsiţi de simţul ordinei de Stat ca şi de respectul faţă de drepturile populaţiei întemeietoare a Statului şi locuitoare, prin peste 5.000.000 de oameni, a tuturor satelor ei. Şi, precum Kogălniceanu apărase satele de alcoolul şi camăta evreească, d-l Maiorescu apără demnitatea României de insulta primirii străinilor prin voinţa străinilor şi fără ca ei să fi cerut măcar acest privilegiu. Se ajunse, după votarea în bloc a celor 883 de Evrei cari făcuseră campania —avură 5 morţi—la reglementarea împământenirii individuale. De sigur că nici unul dintre aceşti bărbaţi de Stat nu poate fi taxat de trecere la antisemitism (3), care, ca o concepţie religioasă, n'a existat

(1) Reprodus în *Uricariul*, XII, pp. 186—7, după n-l din 2 April.

(2) Gh. Misail, *Constantin Negri*, p. 315; *Uricariul*, XIV, pp. 144—8.

(3) Notăm foile cu acest titlu apărute: la Bucureşti, «Antisemitul» (director V. Constantinescu) în 1899—901. Craiova, 1898—902, 1904—6 (director C. K. Zamphirol) şi Brăila 1906. «Societatea antisemitică *(sic)* română» făceà să apară la Bucureşti în 1887 o foiţă «Anti-semitul». Şi «Jos Jidanii» (1897), «Strigătul» (1892). Amănunte în Hodoş şi Sadi Ionscu, *l. c.*, pp. 38—9. «Apărarea Naţională» din Bucureşti (1900—1903), «organ al societăţii cu acelaş nume», nu trebue confundată cu aceste publicaţii. — O «alianţă anti-israelită» scoteà la Bucureşti în 1887 o «Arhivă anti-israelită», de scurtă durată (*ibid.*, p. 50).

niciodată în România, decât în legătură cu persoane fără însemnătate politică. Nu mai vorbim de atitudinea energică de împotrivire a marelui învăţat B. P. Hasdeu, adesea amestecat şi în vieaţa politică.

Apeluri la străinătate—amestecul Guvernului american sub ministrul de Externe Hai (1),—demonstraţii cu prilejul unor emigrări provocate numai de îngrămădirea unei poporaţii care despreţueşte munca manuală — atunci, în 1900, apărù româneşte şi în jargon «Der Auswanderer», şi, cu titlu ebraic şi numai în româneşte, «Daţi ajutor» (Bârlad), «Emigranţii», «Emigranţi pedestri», «Emigranţi buhuşeni», «Emigranţii Romanului», «Pedeştrii», «Pedestrii bucureşteni», «Pietonii», «Primirea drumeţilor», «Speranţa», «Spre o viaţă nouă», «Strigăt de desperare», agitaţii între rezerviştii evrei formează în ultimii ani capitolele «chestiei evreeşti în România».

De când s'a format un tineret intelectual evreesc la noi, o presă menită apărării intereselor naţiei apare în România. Ea n'a contribuit puţin la înăsprirea relaţiilor cu elementul dominant. Astfel «Fraternitatea», la care debutează d-l L. Şăineanu (ca L. Schein) (1879—90), «Emaciparea» (1883), în curând (1897—8) «organul Asociaţiunii Generale a Evreilor pământeni» (alta în 1891—2), «Egalitatea» fraţilor M. şi E. Schwarzfeld (dela 1890).

De un timp, şi propaganda *naţionalistă evreească* îşi are organele, publicate în româneşte, ca «Revista israelită» a d-lui Elias Schwarzfeld «Buletinul societăţii Zion» (1875—95, 1897—8, 1901, 1903—5), «Revista israelită» (1886 şi urm.), «Pământeanul» (Galaţi 1897), «Aurora ţionistă» din Bârlad (1899), «Aurora» (1898), «Dorul Sionului» (1899), «Menora» (Iaşi, 1903), «Talpizzis» (1898), «Thikas Israel» (1903), «Sionistul» (Galaţi—Brăila, 1906—7), «Biblioteca israelită» din Piatra (1900), «Lumea israelită» (1902—5), «Binele omenirii» al lui Rosenberg (1904—5), «Ecoul zionist» (1904), «Curierul Zionului» (1904), violenta «Cronică israelită» a lui Iosif Petreanu (Kaufmann) (1901 şi urm.), «Curierul israelit» (1906 şi urm.), sau în româneşte şi evreeşte «Ahawath Zion» din Galaţi (1898), «Degel Iehuda» şi «Degel Mahne Iehuda» (1902), ori în nemţeşte ca «Bucarester Israelit» (1895), «Judenland» (1905), ori în sfârşit numai în jargon, ca «Jüdischer Telegraph» (1877—8), «Ju-

(1) La Londra apare, dela 1902 la 1903, *The Roumanian Bulletin*, menit să arăte cum «România îşi persecută supuşii pentru credinţa lor religioasă»!

dith»(1883),«Haghibor» (Galați, 1886—7), «Galatzer Israelit» (1887—8), «Hajoetz» (1874—96), «Haor» (două), «Hatzope» (1890) «Adevărul» (Galați, 1883—4), «Jüdischer Wächter» (Botoșani, 1884), «Jüdischer Volksblatt» (Iași, 1886), Jüdischer Volksfreund» (Iași, 1887), «Das Volksblatt» (1891—6), «Volks-Dolmetscher» (Roman, 1884), «Volks-Freund» (1888), «Volksgarten» (1888), «Wecker» (Iașii 1896), «Compass» (Brăila, 1897), «Jüdischer Zeist» (1898—9), «Dorsche Sion» (1902), «Lumina» (1901), «Șomer Israel» (1901), «Menasereth Zion» (1904), «Speranța» (Piatra-Neamț, 1880), «Der Grager» (1905), «Jüdische Weet» (Galați, 1905), «Jüdische Morgenpost» (1885) și «Jüdische Post» (1895), «Jüdische Zukunft» (Iași, 1894), «Das neue Volksblatt» (București, 1892), Palestina» (1901)

Societatea studențească «Kadimah» publică o foaie în 1902. Invățătorii evrei, organizați în societate, dela 1906 dau «Institutorul evreu»: ei sunt încă un factor de osebire națională. Se încercă în 1906 și revista literară «Tânărul Evreu» din Brăila. Evreii spanioli au scos numai o singură foaie «Luzero dela pasensia», în dialectul lor special, la Severin, în 1885—9. O cercetare atentă în aceste foi, și mai ales în acele scrise în jargon, ar servì ca să arăte adevăratul fel de a gândì al Evreilor din România.

Nu la Academie se pot da soluții practice, neapărat controversate, problemelor la ordinea zilei. Indrăznesc a spune numai atât, încheind această prezentare de fapte, că, față de textul fixat de o Constituantă și capabil de a fi modificat, dacă ar fi cazul, numai de o altă Constituantă, o singură modalitate se poate introduce: aceea care nu va lăsà hazardului sau interesului personal selecționarea elementelor evreești cari pot aspirà cu încredere la onoarea cetățeniei românești în Statul național român, dând precăderea acelora cari ar merità de sigur s'o aibă, dar cari au fost, uneori, poate tocmai de aceea lăsați la o parte.

